

DISSERTATIONES LINGUISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

3

EESTI KEELE TUUMVERBID

ILONA TRAGEL

TARTU 2003

DISSERTATIONES LINGUISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

3

DISSERTATIONES LINGUISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

3

EESTI KEELE TUUMVERBID

ILONA TRAGEL

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond

Väitekirja on kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonna nõukogu 22. mail 2003

Juhendaja: prof. Haldur Õim

Oponent: prof. Helle Metslang, PhD (Tallinna Pedagoogikaülikool)

Kaitsmine toimub 26. juunil 2003

Väitekirja trükikulud on katnud Tartu Ülikool

© Ilona Tragel, 2003

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ut.ee

Tellimus nr. 317

EESSÕNA

Enne õpetas mulle kultuurikoolis õpitud tõde: parim pidu on selline, mis õigel ajal lõpeb — et teine kord tahaks jälle tulla. Väitekirja kokku pannes järgisin seda õpetust.

Kui ma 1993. aastal Oulu ülikoolis ei oleks sattunud kuulama prof. Pentti Leino külalisloengusarja kognitiivsest grammatikast, oleks minust võib-olla saanud hea soome keele õpetaja. Aga ma sattusin. Soome ja eesti keele saabaste ja kingade nimetamiserinevustest sai alguse *saama* ja *võima* erinevate kasutuste uurimine nendes keeltes. Sellest algas huvi teiste “suurte” verbide vastu. Nende tähenduste selgitamise ja jagamisega on olnud seotud kõik mu lühemad ja pikemad uurimused.

Täna teid, kes te olete kaasa aidanud sellele, et käesolev töö valmis sai: Eesti Teadusfond (grantid 4405 ja 5202), Mati Erelt, Fred Karlsson, Külli Habicht, Mari-Liis Kalvik, Reet Kard, Robert Kard, Arvo Krikmann, Kaja Kährik, Liina Lindström, Helle Metslang, Margit Mikkilä, Kadri Muischnek, Renate Pajusalu, Tartu Ülikooli kognitiivse lingvistika seminari ja süntaksi eriseminari osavõtjad, Arvi Tragel, Ats Tragel, Elli Tragel, Anu Veede, Ann Veismann, Maigi Vija, Haldur Õim.

Elva
2.6.2003

Ilona Tragel

SISUKORD

ARTIKLITE PEALKIRJAD JA ILMUMISANDMED	9
I. SISSEJUHATUS	10
1. KOGNITIIVNE LINGVISTIKA	12
1.1. Põhimõisted	12
1.2. Teooriad	13
1.2.1. Kognitiivne grammatika	13
1.2.2. Metafooriteooria	15
1.2.3. Konstruksioonigrammatika	16
1.2.4. Grammatikaliseerumisteooria kognitiivne suund	17
1.3. Polüseemia	19
2. EESTI KEELE PÕHISÕNAVARA OPERAATORID	21
2.1. Ülevaade	21
2.2. Operaatori varajase omandamise kriteerium	23
3. TUUMVERBIDE GRAMMATILISI FUNKTSIOONE VERBIÜHENDITES	25
3.1. Piirid	25
3.2. Verbid	27
3.2.1. <i>olema</i>	27
3.2.2. <i>saama</i>	28
3.2.3. <i>tulema</i>	31
3.2.4. <i>pidama</i>	32
3.2.5. <i>minema</i>	34
3.2.6. <i>võima</i>	37
3.2.7. <i>jääma</i>	39
3.2.8. <i>võtma</i>	40
3.2.9. <i>hakkama</i>	42
3.2.10. <i>andma</i>	43
3.2.11. <i>tegema</i>	44
3.2.12. <i>tahtma</i>	45
3.2.13. <i>panema</i>	46
3.2.14. <i>käima</i>	48
3.2.15. <i>tooma</i>	49
3.2.16. <i>viima</i>	50
3.2.17. <i>laskma</i>	51
3.2.18. <i>ajama</i>	52
3.3. Kokkuvõte	53

SISSEJUHATUSES VIIDATUD KIRJANDUS	56
II. PUBLIKATSIOONID	61
KOKKUVÕTE	181
KOGU VÄITEKIRJAS VIIDATUD KIRJANDUS	183
LÜHENDID	191
ESTONIAN CORE VERBS. SUMMARY	192
ELULOOKIRJELDUS	194
CURRICULUM VITAE	195

ARTIKLITE PEALKIRJAD JA ILMUMISANDMED

1. Ilona Tragel. On Estonian Core Verbs. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu. 2001, lk 145–169.
2. Veismann, Ann, **Ilona Tragel**, Renate Pajusalu. Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. — Tähendusepüüdja. Catcher of the Meaning. Pühendusteos professor Haldur Öimu 60. sünnipäevaks. Toim. R. Pajusalu ja T. Hennoste. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Tartu. 2002, lk 312–328.
3. Ilona Tragel. Usage of the Verb *andma* ‘to give’ in the Domain of Verbal Communication. — Estonian: Typological Studies IV, ed. by M. Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu. 2000, lk 146–172.
4. Ilona Tragel. Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. — Keel ja Kirjandus nr 2, 2001, lk 99–110.
5. Ilona Tragel. Seriaalkonstruksioonist eesti keeles. Ilmumas ajakirjas Keel ja Kirjandus 2003. a.

I. SISSEJUHATUS

Töö eesmärk

Käesoleva väitekirja eesmärgiks on välja selgitada eesti keele tuumverbid ning avada eri aspektidest nende tuumsust. Tuumverbid¹ on sellised sagedased tegusõnad, mida kasutatakse grammatilistes funktsioonides ja/või mis väljendavad üldisi mõisteid.

Keelt kirjeldavate vahendite valikul olen arvestanud kognitiivses keeleteaduses levinud seisukohta, et kuna inimesed on igal pool maailmas suures osas ühesugused, siis maailma keeli sarnastelt lähtekohtadelt uurides (sama teooria vahendeid kasutades) jõutakse üldistusteni keele kohta kergema vaevaga. Sellisel lähenemisel on ka praktiline väärtus. Kui keele kohta on olemas kirjeldus, mis arvestab, et kõigil maailma inimestel, rääkigu nad mis keeli tahes, on palju ühiseid jooni, millest lähtub muuhulgas ka nende keele olemus, siis on ka teiste keelte õppimine lihtsam. Muidugi on maailma eri paigus kultuurist sõltuvalt eri asjad, millest räägitakse, eri kategooriad, millesse asju liigitatakse jne. Kuid see, kuidas seda tehakse, on laias laastus sarnane, see on midagi, mis iseloomustab inimest, tema keelt ja mõtlemist universaalselt.

Keelt kirjeldama asudes kohtuvad teoreetilisel pinnal kaks veidi vastandlikku taotlust. Ühelt poolt tuleks leida teooria ja kirjeldusviis, mis poleks mõeldud vaid ühe konkreetse keele piiritletud nähtuste jaoks, vaid sobiks keele kui üldise fenomeni iseloomustamiseks. Teisalt on oluline leida igal konkreetsel juhul keelenähtusele parimad ja sobivaimad kirjeldusvahendid. Nende kahe aspekti arvestamine on keele uurimisel väga oluline. Seejuures on käesoleva töö üks aspekt ka teooriate katsetamine: kui suutlik mingi teooria on nii keele kohta üldiselt kui ka mingi keele konkreetse nähtuse kirjeldamisel ja seletamisel.

Töö sisu

Väitekirja sissejuhatus koosneb kolmest alapeatükist. Esiteks tutvustatakse kognitiivse lingvistika põhiseisukohti ning esitatakse lühiülevaated järgmistest kognitiivsesse paradigmasse kuuluvatest teooriatest: kognitiivne grammatika, metafooriteooria, konstruktsioonigrammatika ja grammatikaliseerumisteooria kognitiivne suund. Esimeses osas käsitletakse eraldi polüseemia uurimise põhimõtteid. Sissejuhatuses teises osas tutvustatakse projekti “Eesti keele põhisõnavara operaatorid”, mille üks osa tuumverbide uurimine on. Selles osas katsetatakse tuumverbide näitel operaatori varajase omandamise kriteeriumi paikapida-

---

¹ Mõiste *tuumverb* on loodud mõiste *tuumsõnavara* (ingl *core vocabulary*) eeskujul (nt Newman 1996: 7–8).

vust. Sissejuhatuse kolmas osa on kokkuvõtlik ülevaade tuumverbide grammatilistes funktsioonides kasutamisest verbiühendites.

Väitekirja artiklite osa koosneb viiest artiklist. Artiklid ei ole ilmumise järjekorras, olen järjestanud need temaatiliselt. Esimeses artiklis “On Estonian Core Verbs” esitatakse tuumverbide määratlemise kriteeriumid ja nende alusel koostatud tuumverbide loend. Artikli lisas on valik näiteid tuumverbide grammatilistes funktsioonides kasutamise kohta. Konstruksioonigrammatika ja grammatikaliseerumisteooria vahendeid ühitades on selles alustatud tuumverbide grammatikaliseerumisradade jälgimist (selle artikli lisas esitatud näidetest lähtudes on koostatud väitekirja sissejuhatuse kolmas osa “Tuumverbide grammatilisi funktsioone verbiühendites”).

Teine artikkel “Eesti keele põhisonavara operaatoritest. Katsed verbide ja kaassõnadega” on valminud koostöös Ann Veismanni ja Renate Pajusaluga. Selle artikli eesmärk on anda ülevaade eesti keele põhisonavara operaatorite uurimisest, tutvustada operaatorite määratlemiseks välja töötatud kriteeriume ja esitada operaatorite loend. Minu otsest uurimisteemat puudutavad sellest artiklist tuumverbide kriteeriumide testimise katsed. Samuti oli eesmärgiks jälgida, kas tuumverbide määratlemiseks välja töötatud kriteeriume (vt Trigel 2001a = 1. artikkel) on võimalik rakendada ka teiste põhisonavara operaatorite määratlemiseks.

Järgmised kolm artiklit käsitlevad mingi kindla tuumverbi üldistunud tähenduses või grammatilises funktsioonis kasutamist. Artiklis “Usage of the Verb *andma* ‘to give’ in the Domain of Verbal Communication” on lühiülevaade tuumverbi *andma* kasutustest eri tähendusvaldkondades, millest üks — verbaalne suhtlus — on valitud lähemaks analüüsiks sõnatüpoloogilisest aspektist. Selle artikli teoreetiline taust on kognitiivne metafooriteooria, mis pakub võimaluse jälgida ülekannete süstemaatilisust eri keeltes.

Artikkel “Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast” on tuumverbide hulka kuuluvate olulisemate modaalverbide kontrastiivne analüüs kognitiivse grammatika ja grammatikaliseerumisteooria vahenditega. Artiklis on ka lühike kognitiivgrammatilise polüseemia- ja modaalsusekäsitluse tutvustus.

Viimases artiklis “Seriaalkonstruksioonist eesti keeles” on vaatluse all eesti keele tarindid finiiitverb + finiiitverb (+ finiiitverb), mille esimese osisena võivad tuumverbidest esineda *minema*, *tulema*, *käima* ja *võtma*. Artiklis keskendutakse verbiga *minema* esinevatele kasutustele ja esitatakse oletus, et sellistes konstruksioonides võib alguskomponent grammatikaliseeruda suunda, algusaspekti või aega (lähitulevikku) väljendama.

1. KOGNITIIVNE LINGVISTIKA

1.1. Põhimõisted

Kognitiivne lingvistika tõi keeleteadusse mitmeid uusi mõisteid. Olulisim neist oli ja on ilmselt **mõiste** (*concept*) — reaalse maailma asju inimese kognitsioonis esindav üksus. Selleks, et mõistet keeleliselt väljendada või sellest aru saada, sooritame **mõistestamise** (*conceptualization*) protsessi. **Kategooria** võib olla mõiste või mõistete kompleks, mis meie kogemuste ja teadmiste alusel mingite tunnuste alusel kokku kuuluvad. Kategooriaid on konkreetsemaid (nt ROOMAMINE; KURK) ja üldisemaid (nt LIIKUMINE; AEDVILI), suure liikmete hulgaga ja üksikute liikmetega. Otsustus, millega me mingi mõiste teisega samasse kategooriasse paigutame, on **kategoriseerimine**. Kategoriseerimise avaldumisvorme on ka grammatika. Grammatilistes kategooriates avaldub keele (ja selle kaudu ka inimese) olemuslik maailma jagamise viis.

Skeemi (*schema*) mõiste on keeleteadusse toodud psühholoogiast ja filosoofiast kognitiivteaduse kaudu. Johnsoni järgi (1987: 29) on **kujundskeem** (*image-schema*) korduv struktuur (*pattern*), kuju või korrapära meie kogemustes ja teadmistes ning ka meie kogemuste ja teadmiste (*cognition*) organiseeritus. Skeemi avaldumisvormid on näiteks käesolevaski töös kasutatud tuumverbide skemaatilist tähendust kirjeldavad joonised (vt 3.2).

Metafoor ei ole kognitiivses paradigmas ainult keeletasandi nähtus. Seda käsitletakse kui üldistavat **kujutist** (*map*) mõistelistel valdkondade vahel. Sama ülekannet väidetakse toimivat ka grammatikaliseerumisprotsessis. Valdkonda, millest ülekannet tehakse (mille mõistetes asja kujutatakse), nimetatakse **allikalaks e- valdkonnaks** (*source domain*) ja valdkonda, millesse projitseeritakse (asi, mida kujutatakse), nimetatakse **sihtalaks e- valdkonnaks** (*target domain*). (Kognitiivne) **valdkond** (*domain*) on mingisugune kogemus, mõiste, mõistete kompleks, andmete kogum jms keelekasutaja teadvuses. Valdkonnad on näiteks kehaosad, materjalid, purjetamine, söödavad asjad jne.

Käesoleva töö grammatikaliseerumise osa lähtub kognitiivse suunaga grammatikaliseerumisteooriate seisukohtadest, et grammatilise mõiste tekkimises ja arengus töötavad samad mehhanismid, mis metafoorsetes ülekannetes. **Kehastamine** (*embodiment*) on tunnetuse organiseeritus, mis mõjutab seda, kuidas me maailma tajume: millised maailma asjad keeles kajastuvad ja kuidas nad kajastuvad. Kehastatuse näiteks on ka liikumisverbide liikumistähenduste teatud kontekstides kinnistumine mh algust väljendavaks, nt *tulema* seriaalkonstruktioonides *tule too, tulevad vaatavad*. Millegi alguse “kõige kehalisem” variant ongi ju liikuma hakkamine. (vt ka Trigel 2002: 273)

1.2. Teooriad

1.2.1. Kognitiivne grammatika

Kognitiivset grammatikat on kasutatud käesolevasse töösse kuuluvas tuumverbide grammatiliste funktsioonide osas (joonised jm) ja neljandas artiklis verbide *saama* ja *võima* analüüsis.

Keelt ei ole võimalik kirjeldada keelekasutaja kognitiivsetele struktuuridele viitamata. Grammatilised struktuurid ei ole autonoomne formaalne süsteem või pindstruktuuri avaldumisvorm, vaid on sümbolid, mis kajastavad mõistelist sisu (Langacker 1990: 1). Need on kognitiivse grammatika põhilised lähtekohad keele kirjeldamisel.

Mõisteid

Keelevõime tähtsaimaks omaduseks peetakse võimet võrrelda, tajuomadustest mõjutab keelekasutust kõige olulisemalt tähelepanu jaotuvus. Seda võimet kajastavad Langackeri analüüsivahenditest keele tasandil mõisted **trajektor** (*trajectory*, varem on selle kohta kasutatud soome keele eeskujul *muutuja*) — mõistetatava suhte see entiteet, mida kirjeldatakse — ja **orientiir** (*landmark*, varem *pidepunkt*), see suhte osaline, mille suhtes trajektoori primaarselt kirjeldatakse. Trajektoor on suhte primaarne fookus ja orientiir(id) on sekundaarne(/sed). Neile mõistetele vastavad kirjeldatavas reaalsuses (psühholoogiast pärit) mõisted kujund (*figure*) ja taust (*ground*) ja semantilises ehk mõisteruumis mõisted profiil ehk eend (*profile*) ja baas ehk tugi (*base*). (vt ka Trigel 2002: 274)

Tähenduse kirjeldamine kognitiivses grammatikas

Tähenduse kirjeldamine algab sellest, et uuritava objekti käitumisele hakatakse otsima seletusi sellest taustsüsteemist, millesse objekt kuulub. Seejärel analüüsitakse objekti siseehitust ning sama protsess tehakse läbi kõigil kirjeldustasanditel.

Taust

Predikaatide ja predikatsioonide² taustsüsteem on semantiline ruum, mis on organiseeritud kognitiivsete valdkondadena. Valdkondi on kahte liiki: põhivaldkonnad ja abstraktsed valdkonnad. Kompleksse mõistestuse kirjeldamiseks ei

---

² Need mõisted on Langackeril traditsioonilisest tähendusest natuke erinevas kasutuses: *predikaat* on lihtne keelelise üksuse tähenduspoolus, mis on liigendamatu ning millega keelekasutaja opereerib automaatselt; *predikatsioon* on liitne keelelise üksuse tähenduspoolus, mille moodustamiseks keelekasutaja tavaliselt sooritab konstrueerimisprotsessi.

piisa tavaliselt ühest valdkonnast, üks määratletavatest valdkondadest on siiski alati skeemi konkreetse rakenduse seisukohalt primaarne. Selle nähtusega on käesoleva töö seisukohalt seotud näiteks modaalverbide modaaltähenduste analüüs (nt *saama*, vt 3.2.2).

Sisestruktuur

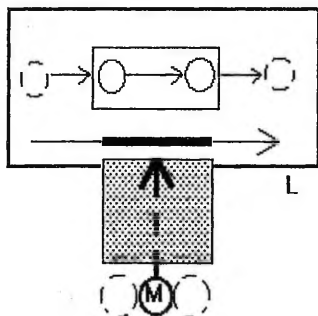
Predikatsiooni sisestruktuuri kirjeldamisel lähtutakse sellest, kuidas tähendus on konstrueeritud. Tähenduse kirjeldamisel kasutatakse fokaalseid kohandusi: valikut, perspektiivi ja abstraktsiooni. Valik määrab selle, missugused kirjeldatava situatsiooni aspektid tähelepanu all on (vrd kognitiivsed valdkonnad, peale valdkonna on määrav ka predikatsiooni mõõtkava eristamine ja haarde määratlemine). Perspektiiv määrab vaatluspositsiooni ja -suuna (suhtepredikaatide ja -predikatsioonide ühele osalisele saab osaks suurem tähelepanu kui teis(t)ele — rohkem tähelepanu saav suhte osaline on kognitiivselt esildavam (trajektoor), teine või teised osalised jäävad suhte taustale, trajektoori asendit hinnatakse suhtes sellesse/neisse osalis(t)esse (orientiir(id)), vt ka eespool kognitiivse grammatika mõistete juures). Abstraktsioon määrab, millisel spetsiifilisuse tasandil situatsiooni kirjeldatakse. Modaalide analüüsimisel on tähtis fokaalse kohanduse perspektiiv: subjektiivsuse — objektiivsuse dimensioon. See dimensioon hõlmab ka deiktiliste väljendite kirjeldamist ja on seotud sellega, et deiktilist väljendit sisaldava predikatsiooni osalis(t)el on situatsioonis kaksikroll: nad võivad olla nii predikatsiooni allika(te)ks kui osalis(te)ks. Kognitiivse grammatika järgi on sellises suhtes tähtsal kohal fakt, et kõneleja (ja/või kuulaja) loob konstrueerimissuhte enda ja struktureeritava situatsiooni vahele (vt ka joonis 1). See konstrueerimissuhe võib olla predikatsiooni tähenduse osas määrav. Peale konstrueerimissuhte on deiktilisi väljendeid sisaldavates predikatsioonides vahel vajalik eristada predikatsiooni maksimumhaaret ja vahetut haaret (Langacker 1987 jm-1).

Suure kasutussagedusega keelelised üksused (nagu kõik selles töös vaadeldavad verbid; ka näiteks supiini illatiivi vorm oma eesmärgitähendusega jpm) on emakeelsele keelekasutajale käepärane vahend erinevates situatsioonides igasugustele nähtustele viitamiseks. Selliste üksuste skeemid on tugevalt kinnistunud ja lubavad seetõttu hulgaliselt laiendeid (vt ka vormiskeemi konstruktsioonigrammatika osas). Keeleuurijale on selliste üksuste kirjeldamine tihti suur väljakutse, mis sügavamal käsitlemisel enamasti keeruliseks probleemiks muutub. Keelelis-kognitiivsed kategooriad, mis on sügaval meie teadvuses juurduvad kui meie keele ja mõtlemise lahutamatud ja igapäevased osad, on semantiliste metakeelsete terminite suhtes väga nõudlikud ning vajavad täpseks kirjeldamiseks põhjalikke kirjeldusvahendeid (vrd Raukko 1994: 43). Tähenduse paremaks kirjeldamiseks olen kasutanud kognitiivse grammatika üht metakeelt: jooniseid (vt tuumverbide skeeme 3.2.1–3.2.18 ning kolmandas ja neljandas artiklis).

Modaalsed protsessid

Modaalsete protsesside puhul on tegemist skemaatiliste protsessidega. Skemaatiliste protsesside orientiir on suhteline ja selle spetsifitseerib teine verb, mida juhib orientiiri protsess. Trajektoori olulisim omadus sellises protsessis on agendi määratud mõjus. (Langacker 1990: 333.)

Modaalverbide grammatikaliseerumisprotsessi on kognitiivses grammatikas piltlikult kirjeldatud arhetüüpse lava mudeli sisemise protsessina: suhte paigutus on siirdunud “saalist” (mõistestaja — tajuja e vaatleja) “saali” ja “lava” (sündmus, kus leiab aset osaliste vastasmõju, vrd piljardikuuli mudel) vahelisse ruumi. (Vt ka Tragel 1997.)

Joonis 1. Arhetüüpne lava mudel. Tumedam ristkülik märgib modaalverbidega tähistatud suhete paigutusala. (M — mõistestaja, L — lava)

1.2.2. Metafooriteooria

Kognitiivse metafooriteooria põhilisi loojaid on George Lakoff. Lakoff üliproduktiivse autorina on lahti kirjutanud Michael Reddy 1979. aastal algatatud mõtte metafoori mõistelisusest ja mõttelähtelisusest. Reddy võtab artiklis (1993) nn kanalimetafoorist (*conduit metaphor*) väidetavalt esmakordselt (Lakoff 1993) üles teema igapäevase suhtluskeele metafoorsusest. Senini oli metafoori peetud vaid ilukirjanduskeele nähtuseks. Kognitiivses metafooriteoorias on metafoor täpsemalt sisult mõistemetafoor (*conceptual metaphors*) ehk metametafoor (sest tegemist on metakeelega, analüüsi- ja seletusvahendiga), mille tüpograafiliseks tähiseks on tavaliselt väikesed suurtähed (SMALL CAPS). Kanalimetafoor katab Reddy järgi suurt osa meie suhtlusega seotud keelekasutusest, vrd ka eesti keele näiteid *Peeter pani oma mõtted sõnadesse* (KANAL KUI MAHUTI); *sõnavool* (KANAL ON VOOLAVA VEE KANDJA).

Selle ülekandemehhanismiga seostub ka käesoleva töö kolmandas artiklis käsitletud verbaalse suhtluse valdkond.

Kognitiivse metafooriteooria kohaselt on keeles metafoorne kõik, mis ei ole seotud konkreetse füüsilise kogemusega. Kui räägitakse ruumist — paiknemisest, liikumisest, asenditest — on see otsese keelekasutuse näide. Niipea aga, kui samad väljendusvahendid on kasutusel näiteks ajamõistete edasiandmiseks, on tegemist metafoorse ülekandega. Aeg mõistena on orientatsiooniline (suunatud), jaotatav ja loendatav. Orientatsioonilisus on otseses seoses liikumisega, mille kaudu ruumi ajaga mõistestatakse. (vt nt Lakoff, Johnson 1999) Metafoor AEG ON RUUM avaldub eesti keeles näiteks nii: *Aasta läks lennates; Tulgu, mis tuleb* (AJA KULGEMINE ON LIIKUMINE). (Vt ka Tragel 2002: 275–276.)

1990. a esitas Lakoff nn invariantsushüpoteesi (millest hiljem sai invariant-susprintsii): Metafoorsed kujutused säilitavad lähtevaldkonna kognitiivse topoloogia (s. o kujundskeemi struktuur) sellisel viisil, et see on kooskõlas sihtvaldkonna loomumomase struktuuriga (nt mahuti skeemi puhul kujutatakse siseruumi siseruumi vahenditega ja välisruumi välisruumi vahenditega nii allik- kui sihtvaldkonnas, samuti ääri (piire, rajajooni); tee skeemi puhul allikad allikatesse, sihid sihtidesse, jne). Invariantsusprintsii biga väidetakse, et metafoor säilitab alati kujundskeemi struktuuri. Täna on vähemalt selle printsii bi nn tugevast variandist (Lakoff 1990: 72) loobunud ka selle autor ise.³

1.2.3. Konstruksioonigrammatika

Konstruksioonigrammatika loojaks peetakse C. Fillmore'i. Selle suuna lähtekohad ongi Fillmore varasemas freimiseantikas (nt Fillmore 1985), mille peamise mõiste — freimi (*frame*) — vastena siinses kontekstis on konstruksioon. Fillmore õpilane Adele Goldberg on kirjutanud konstruksioonigrammatika “õpiku”, millesse on koondatud selle suuna põhimõisted ja mitmete konkreetse uurimuste tulemusi (Goldberg 1995). Konstruksioonigrammatika formaalse poole peamine arendaja on P. Kay (vt nt Kay 1998).

Konstruksioonigrammatika peamiseks uurimisobjektiks on lihtlausete konstruksioonid. Erilist tähelepanu pööratakse sellistele juhtumitele, milles lause tähendus ei lähtu otse verbi tähendusest. Siis võib olla tegemist konstruksioonitähendusega, st lihtlause morfosüntaktiline mall ise on tähenduse kandja. Konstruksiooni käsitletakse keele iseseisva üksusena, mis omab meie teadvuses omaette staatust. Niimoodi seletatakse näiteks ka produktiivsete lausemallide kasutust keeles uue verbi konstruksioonina (vt näited verbidega *faksimama* ja *meilima*). Näitena võiksime siin vaadata nn ditransitiivset konstruksiooni, semantilisest perspektiivist konstruksiooni, mille prototüüpsel juhul toimub ülekande tahtega agendilt tahet omavale saajale (*willing recipient*). Sellise konstruksiooni prototüüpne väljendaja inglise keeles on verb *give* (Goldberg 1995: 141), eesti keeles verb *andma*: *Mari annab Jürile raamatu*.

³ Andmed ettekande järgsest diskussioonist EURESCO konverentsil “Mind, Language and Metaphor” (20.–24.04.2002, Kerkrade, Holland).

Konstruksiooniskeemi [S + V + All + O], milles S on andja, V andmisverb, All alaleütlevas käändes vastuvõtja ja O üleantav asi, sobivad ka uued verbid, nt *Raamatupidaja faksis maksuametile aruande; Meilisin talle andmed.* (osalt Tragel 1999.)

Konstruksioon on otseselt seotud semantiliste struktuuridega, mis peegeldavad inimeste kogemuste aluseks olevaid skeeme (Goldberg 1995: 5, Lakoff 1987: 582). Niisiis valitseb sellistes konstruksioonides vormi ja tähenduse vahel kognitiivselt põhjendatud seos, mis ei ole otseselt seotud teiste grammatika-teadmistega. Üksuse staatuses olev konstruksioon võib olla seotud mõne leksi-kaalse üksusega (nt ingl *there is* -konstruksioonid, Lakoff 1987: 468–470), kuid see võib olla ka ilma mingi kinnistunud fonoloogilise avaldumisvormita mall, näiteks analüütiline kausatiivne konstruksioon (vrd Kasik 2001 ja 3.2).

Konstruksioonide tüübid väidetakse olevat universaalsed või peaaegu universaalsed (Goldberg 1995: 8) ning nende vahel valitsevad süstemaatilised semantilised seosed (nt polüseemia, metafoorsus jt, samas, 226).

Eesti keelest võib näitena tuua veel possessiivse konstruksiooni (N:ADE *olema*:3SG N:NOM), mis tõsi küll, on seotud ka kindla verbiga. Semantilisel on selle konstruksiooni kuju (OMAJAL on OMATAV) nt *Mul on auto.* (Tragel 2002: 280–281.)

1.2.4. Grammatikaliseerumisteooria kognitiivne suund

Grammatikaliseerumisteooria kognitiivse suuna peamine esindaja on B. Heine. Grammatika tekkimise mehhanismide seletamisel on oluline lähtuda sellest, et keele struktuuri olemuse allikas on inimese suhtlus teda ümbritseva keskkonnaga — keelelised kategooriad lähtuvad meie kogemustest ja teadmistest asjade, sündmuste, protsesside jne kohta. Suhtluse peamisi strateegiaid on ühe asja kujutamine teise asja mõistete kaudu: selline lähenemine võimaldab seletada, miks grammatika on selline, nagu ta on ja miks grammatika olemas on. (Heine 1997a: 3.) Näiteks eesti keele possessiivkonstruksiooni (N:ADE *olema*:3SG N:NOM) kohta saab kognitiiv-tüpoloogiliste uurimuste põhjal öelda, et see kuulub maailma keeltes omandi väljendamise kõige tavalisemasse skeemi, mida nimetatakse lokatiivi skeemiks ning seda seletatakse sellega, et abstraktsemat omandisuhet mõistestatakse konkreetsema kohasuhte kaudu (skeem [X asub Y-s]) (Heine 1997b: 45, 50–53). (Vt ka Tragel 2002: 281–282.)

Käesolevas töös on lähtutud raamatu “World Lexicon of Grammaticalization” (Heine, Kuteva 2002) grammatilise üksuse mõistest. Selle järgi on grammatikaliseerunud või grammatikaliseeruv üksus selline keelend, millel on oma diakroonilise lähteüksusega võrreldes rohkem grammatilisi või vähem leksi-kaalseid omadusi. (Heine, Kuteva 2002: 15)

Vormiliselt võib üksus varieeruda nullmorfeemist (nt eesti (kirja)keele käskiva kõneviisi aansuse teise isiku tunnus *mine[0] metsa!*) liittarindini (nt ingl *be going to* on liittarind, millel on ametlikult tunnustatud grammatilise

morfeemi staatus (Bybee, Perkins & Pagliuca 1994: 2) ja eesti k liitajad ning paljud teised käesolevas töös osutatud tarindid tuumverbiga).

Grammatikaliseerumise mehhanismidega tutvudes ja tüüpnäiteid (eesti keele kohta nt komitatiivi markeri *-ga* kujunemine sõnast *kaasa* mõnesaja aasta jooksul) jälgides võib jääda mulje, et tegemist on puhtalt keeleajaloolähtelise teooriaga. Tegelikult on grammatikaliseerumisteoorias viimasel ajal järjest rohkem hakanud levima nn kontekstilähteline suund (nt Heine 2002, vt ka Metslang 2002a: 171). Selles seatakse olulisele kohale keelendite varieerumise uurimine sünkroonilises plaanis: vaadeldakse nende esinemise kontekste ja püütakse eristada vähem leksikaalseid kasutusi. Nii on võimalik (tüpoloogiliste andmete ennustustele toetudes) mõnd grammatikaliseerumise rada jälgida selle päris arenemise alguspunkti peale. Heine järgi (2002: 84) on faktorid, mida jälgima tuleb asuda, järgmised:

- kontekst,
- kasutussagedus,
- järelduslikud protsessid (*reasoning processes — inferencing*),
- ülekandemehhanismid (metafoor, metonüümia),
- suund (konkreetselt abstraktsele),
- semantilised eeldused (täheenduse pleekumine (*bleaching*), üldistus).

Käesolevas töös ongi põhiliselt sünkrooniline perspektiiv. See võimaldab grammatiliste üksuste kujunemise protsesse jälgida “siin ja praegu”, nagu loodetavasti on tõestatud töö viiendas artiklis “Seriaalkonstruksioonist eesti keeles”.

Eelnevaga haakub ka küsimus, kas grammatikaliseerumine on protsessuaalne või momentaanne nähtus? On selge, et keele kui süsteemi seisukohalt on see protsess. Kuid keelekasutaja seisukohalt võib see olla ka momentaanne nähtus: mingi keeleüksus võib olla tema jaoks grammatika alates selle esimesest kasutuskorrast, mil ta tõlgendab selle funktsiooni grammatilisena. (Osalt Heine 2002, Chafe 2002.)

Modaalide käsitlemisel on kasulikuks osutunud ka Langackeri subjektifikatsiooni mõiste. Langacker kirjutab (1990: 324): “My central claim is that “subjectification” represents a common type of semantic change, and that it often figures in the process of “grammaticization”, whereby grammatical elements evolve from lexical sources.” Subjektifikatsioonist lähtuvaid seletusi olen kasutanud põhiliselt neljandas artiklis (*saama, võima*), selle mõiste modaalverbide analüüsiga seotud tahke seletasin eespool kognitiivse grammatika ülevaate juures.

1.3. Polüseemia

Kõik tuumverbid on polüseemilised verbid. Tuumverbide polüseemilistesse skeemidesse kuulub ka selliseid tähendusi, mis ei kuulu igapäevasesse keelekasutusse, on seotud nt kõrgstiili või kindla konstruktsiooniga. Mingi verbi suur esinemissagedus võib olla tingitud väga paljudes eri tähendustes kasutamisest (nt verb *pidama*), aga ka ühest väga sageli kasutatavast tähendusest (ehk funktsioonist, täpsemalt grammatilisest funktsioonist, nt *hakkama* tulevikku ja algust väljendav funktsioon). Suure esinemissageduse põhjuseks võivad aga olla ka mõlemad. Mõiste *tuumverb* “tuumsus” tähendab käesolevas määratluses ühe verbi tasandil ka seda, et enamasti on analüüsitud verbi selliseid tähendusi, mis esinevad sageli — kuuluvad meie igapäevakeelde — st on selle verbi tähenduse tuumas.

Sagedus on tuumverbi määratlemise kriteeriumitest peaaegu ainuke (suhteliselt) objektiivne kriteerium. Eesti kirjakeele sagedussõnastiku (Kaalep, Muischnek 2002: 9) sissejuhatus algab lausega: “Sõna esinemissagedus on tihedas korrelatsioonis selle sõna tavalisusega.” Bybee ja Hopper (2001: 2) rõhutavad, et “uus ajastu” keeleteaduses saabus just suurte elektrooniliste korpuste tulekuga. Korpuste põhjal tehtud uurimuste tulemuste alusel oli võimalik väita, et keeles ei ole olemas autonoomset grammatikat ega süntaksit. Nimetuse *emergent (emerging) grammar* või *emergent structure* (Bybee, Hopper 2001, vt ka Keevallik 2002: 91 tõlkega *pidevalt esilekerkiv grammatika*) alla võtavad uurijad kokku nähtuse, mille juurde just sageli esinevate keeleüksuste (sh konstruktsioonid) täpsem uurimine on viinud ja edaspidigi viib. See peaks kajastama keele kasutamise taga olevaid mehhanisme: üksuste paiknemist ja seotust mälus ning neile ligipääsemist (Bybee, Hopper 2001: 3).

Polüseemia uurimine muutus keeleteadlaste hulgas populaarseks kognitiivse keeleteaduse tulekuga 1980. aastatel. Varasemates paradigmatades on polüseemia olnud eelkõige homonüümia lähim vastandnähtus. Semantika klassik John Lyonsi järgi on polüseem “one lexeme with different senses” (1977: 550).

Kognitiivse grammatika looja R. W. Langacker (1988: 50–51) kirjutab polüseemia kohta nii: “.. polysemy is the norm for lexical units, and must therefore be accommodated by linguistic theory as a natural, unproblematic phenomenon.”

Kognitiivses grammatikas on peamine tähenduse määratlusvahend valdkond, millesse predikaadi konkreetne spetsifikatsioon kuulub. Valdkonna mõiste on tihedalt seotud skeemi mõistega, mis omakorda on seotud freimi mõistega. Kirjelduses ja analüüsis kasutatavate mõistete sisu võib eri autoritel olla erinev (nt Johnson 1987: 19 — skeemi mõiste filosoofilises kontekstis), kuid praktiline eesmärk võimaldab need koondada analüüsi vajadusi teenivaks konkreetseks vahendiks. Valdkonna mõiste on tuumverbide uurimisel olnud põhiliseks lähtekohaks *andma* kasutuste uurimisel verbaalse suhtluse valdkonnas (Tragel 2000a = 3. artikkel).

Polüseemia uurimise “populaarsuse” üks põhjusi võib olla ka täiesti teooriaväline — polüseemi tähenduste eristamiseks ja nende seoste kirjeldamiseks on vajalik suure hulga süstemaatiliselt kogutud keelematerjali analüüs. Selline materjali kogumine on olnud võimalik alles korpuste “ajastul”.

Tuumverbide uurimise seisukohalt on polüseemia käsitlemise üldistest põhimõtetest olulisemad järgmised:

- 1) keeleüksuse üks (mõni) tähendus on prototüüpne, see on kõige suurema tõenäosusega skemaatilise tähenduse tekkimise ja teiste tähenduste kujunemise allikaks;
- 2) polüseemi eri tähendused on omavahel seotud, võimalik, et seda kõigis maailma keeltes suhteliselt universaalse skeemi alusel;
- 3) tähendus on muutuv ja varieeruv nähtus, näiteks modaalidel võib olla isegi idiolektseid kasutuseripärasid.

Kognitiivse keeleteaduse paradigma raames on polüseemiaga tegeldud nii palju, et see on omaette suund, mille alguse tähiseks on Claudia Brugmani ([1981] 1983) uurimus inglise keele sõna *over* ‘üle’ tähendustest. Selle suuna raames on käsitletud polüseemi eri tähenduste seotust, eriti seda, milliste skeemide kaudu tähendused seotud on: näiteks kuidas *andma* konkreetse eseme andmise tähendus (*anna suhkrut!*) on lähtekohaks nn abstraktse andmise tähendusele, vrd nt *sõnaraamat seda sõna ei anna* (nn VERBAALSE ASJA andmine). Selle suuna sees on suund, milles põhiline meetod on katseline: mingi keeleüksuse tähenduste jaotumine püütakse välja selgitada küsitluse teel. Olen seda meetodit kasutanud verbi *võima* tähenduste selgitamisel (Tragel 1996).

Tähenduste seotuse üle on arutletud näiteks sellest persektiivist, kas polüseemi tähendused moodustavad seotud tähenduste võrgu või tähendusseoste võrgustiku (Raukko 1997: 159). Käesolevas töös on esindatud mõlemad seisukohad: *saama* ja *võima* kohta on koostatud seotud tähenduste võrgud (Tragel 2001b = neljas artikkel, joonised 6 ja 7, lk 109) ning *andma* kohta tähendusseoste võrgustik (Tragel 1999: joonis 1, lk 19).

Polüseemiale võiks rohkem tähelepanu pöörata ka grammatikaliseerumise uurimisel. Grammatilised kategooriad võivad moodustuda polüseemi mitme tähenduse koosmõjul (näiteks kategooria SUCEED (Heine, Kuteva 2002: 25): *saama*-verbi leksikaalgrammatiline kasutus tähenduses ‘õnnestuma’ = liikumine + võime, vt ka viiendas artiklis seriaalkonstruksiooni esikomponendi grammatilisest funktsioonist).

2. EESTI KEELE PÕHISÕNAVARA OPERAATORID

2.1. Ülevaade

Eesti keele põhisõnavara operaatorite hulka kuuluvad suhetele viitavad sõnad. Sellisest määratlusest tuleneb ilmselt küsimus *grammatikast* — traditsiooniliselt vormistab just grammatika keeles suhteid. Sellele küsimusele on siinses kontekstis siiski vastus määratluses endas: “.. operaatorite hulka kuuluvad *sõnad*..”. Vaatluse all on niisiis leksikaalgrammatilised üksused, mida kirjakeele traditsioonide kohaselt kirjutatakse kui iseseisvaid sõnu (mitte nagu käändelõppe või tuletusliiteid, mis kirjutatakse kokku sõnaga, mille juurde ta kuulub).

Kirjakeele sõnade määratlusest lähtumine ei tähenda seda, et tuumverbide uurimisel oleks piiratud kirjakeelega. Olen püüdnud materjali kogumisel eelistada hoopis suulist kõnet. Eesti keele (nagu paljude teiste maailma keelte) uurimine on kaua olnud kirjakeelekeskne. Uuritud on peamiselt kergesti kättesaadavaid ilu- ja ajakirjandustekste. Vahepeal keeleteaduses väga levinud uurija enda konstrueeritud kontekstivabade lausete uurimise periood on olnud ka eesti keeleteaduses. On selge, et sellise materjali põhjal tehtud järeldused kehtivad kindlalt vaid materjalina kasutatud allkeele osas. Paljud ilu- ja ajakirjandustekstid olid ja on aga spetsialistide poolt keeleliselt redigeeritud. Kui uurime neid tekste, uurime spetsialistide normeeritud keelekasutust. Selle vältimiseks tulebki uurida normeerimata spontaanset keelekasutust, sh suulist kõnet. (Lindström, Tragel 2000.)

Suulises spontaanses keelekasutuses avalduvad keele muutumise protsessid juba algusfaasides. Paljude tuumverbide grammatikaliseerumise radu saab jälgida just suulises keeles. Meie igapäevaelus väga sageli korduvate situatsioonide keelelist väljendust vajavad suhted on tihti need, mis võivad saada grammatilise väljendusvahendi. Sellist nähtust on mitme tuumverbi näitel vaadeldud artiklis “Seriaalkonstruksioonist eesti keeles” (Tragel, ilmumas = 5. artikkel).

Põhisõnavara operaatoriteks oleme nimetanud keele sagedasemaid ja olulisemaid sõnu, milleta kommunikatsioon on võimatu (Veismann, Tragel, Pajusalu 2002 = 2. artikkel: 312). Operaatorite loendi koostamise lähtekohaks olid põhiliselt C. K. Ogdeni *Basic English*'i loend (Ogden 1933) ja A. Wierzbicka semantilised primitiivid (Wierzbicka 2002). Nende allikate andmetest lähtudes hakkasime 1999. a. koguma eesti keele eri allkeelte sageduste andmeid, (esimese) keele omandamise andmeid ja läbi vaatama vastavaid uurimusi. Selle tulemusel valmis 2002. aastal eesti keele võimalike tuumsõnade ehk põhisõnavara operaatorite loend.

EESTI KEELE PÕHISÕNAVARA OPERAATORID

Tuumverbid ja teised operaatorverbid

üldverbid:	<i>olema, tegema</i>
liikumisverbid	<i>tulema, minema, käima,</i>
asendiverbid	<i>seisma, istuma</i>
omandamisverbid:	<i>saama, võtma, andma, panema, viima, tooma</i>
modaalverbid:	<i>pidama, võima</i>
algus (ja tulevik):	<i>hakkama</i>
kausaalsus:	<i>ajama, laskma</i>
muutus ja püsimine:	<i>jääma</i>
kognitiivverbid:	<i>tahtma, nägema, mõtlema, teadma, vaatama, kuulma, arvama</i>
suhtlusverbid:	<i>ütleva, rääkima, küsima, vastama</i>

Pronoomenid

isikupronoomenid:	<i>mina, sina, tema, meie, teie, nemad</i>
refleksiivpronoomenid:	<i>oma, ise</i>
indefiniitpronoomenid:	<i>miski, keegi, mingi sama</i>

Suhtesõnad

demonstratiivid:	<i>see, siin, seal, nii</i>
ajasõnad:	<i>siis, nüüd, praegu, juba, pärast</i>
ruumisõnad:	<i>alla, peale, üle, vastu, läbi, eest</i>

Kogusesõnad

üks, mõni, kõik, veel, palju, väga, enam, ainult, pool, kogu, iga

(osalt: Pajusalu 2002; Veismann, Tragel, Pajusalu 2002 = 2. artikkel)

Eesti keele tuumverbide hulka on arvatud 18 verbi: *olema, saama, tulema, pidama, tegema, minema, võima, jääma, võtma, hakkama, andma, tahtma, panema, käima, tooma, viima, laskma, ajama*. Tuumverbide loend ei ole lõplik.

Kõik põhisõnavara operaatorite hulka kuuluvad verbid ei kuulu tuumverbide hulka: need on asendiverbid *seisma* ja *istuma*, kognitiivverbidest *nägema, mõtlema, teadma, vaatama, kuulma, arvama* ja suhtlusverbid *ütleva, rääkima, küsima, vastama*. Valiku põhjendused on nende verbide grammatiliste funktsioonide ulatuses: tuumverbide hulka mitte kuuluvate põhisõnavara operaatorverbide grammatilisus avaldub enamasti ühes funktsioonis ning ei ole tavalise grammatilise üksuse sarnaselt produktiivne. Verbide *seisma* (Pajusalu 2001a ja 2001b) ja *istuma* puhul on võimalik rääkida tähenduse üldistumise protsessist.

Mõlemad võivad piirangutega esineda seriaalkonstruksiooni esikomponendina (*istun vaatan, seisan ootan*), kuid sel puhul on tegemist pigem nn seotud tegevuste koosesinemise kui grammatikaliseerumisega (Tragel, ilmumas = 5. artikkel), kuigi asendiverbide grammatikaliseerumine nn seriaalverbikeeltes on suhteliselt universaalne tendents (Aikhenvald 1999: 472). Kognitiiv- ja suhtlus-verbidest esinevad suulises kõnes sageli järgmistest verbidest pärit partiklid: *nägema: näe, näed; teadma: tead; vaatama: vata, vaat, vat ja kuulma: kule*. Sellised partiklid on suulises tekstis teksti grammatika funktsioonis: neis peaks peegelduma teksti tegemise protsess. Teksti TEGEMINE võiks nende põhjal mõneti avaneda just seetõttu, et need partiklid on pärit TEGUsõnadest. Samuti ei ole see mingi eesti keele ainuomane nähtus, samadest allikatest pärit partikleid on paljudes keeltes (ingl *you know*, vene *знаешь*, sm *kato*). See, mis eesti keele näidetes huvitava vaatenurga võiks pakkuda, on verb-partiklite vorm: miks mõni on imperatiiv (*vaata, näe*), mõni ainsuse teine isik (*tead*), mõni ainsuse 3. isik (nt siin hõlmamata *tähendab*) jne (Tragel 2000b).

2.2. Operaatori varajase omandamise kriteerium

Käesolevasse töösse kuuluvas esimeses artiklis “On Estonian Core Verbs” on toodud tuumverbide määratlemise kriteeriumid, millest üks on varajane omandamine. Selle kohta on viidatud artiklis tabel 2 (lk 155), kus on esitatud kahe lapsekeele uurimuse andmed. Esitan siin selle tabeli täiendatud variandi, milles on viie eesti lapse sarnastel tingimustel kogutud andmed (<http://childes.psy.cmu.edu/data/other/>). Tabeli tuumverbide järjestus erineb viidatud artiklis esitatust: siin on aluseks võetud esinemissagedus kirjakeeles (Kaalep, Muischnek 2002). Loendisse on lisatud *tahtma*.

Varajase omandamise kriteerium on suhteline: sellega ei ole mõeldud, et laps peab tuumverbi tootma näiteks enne teist eluaastat. Omandamine tähendab siin ka arusaamist (mida ei ole veel üldse uuritud). Samuti sõltub see lapse üldisest keelelisest arengust ja omapäradest.

Ühelgi lapsel ei esinenud verbe *võima, jääma, laskma* ja *ajama* — seda osutavad tabeli hallid read. *võima* ja *jääma* tähendused on üsna grammatilised, nende omandamine ei ole ilmselt kerge (vt 3.2.7 ja 3.2.8). *laskma* ja *ajama* on keerulise polüseemia ja üsna skemaatilise tähendusega verbid (vt 3.2.17 ja 3.2.18), ka nende funktsioonidest “kasutuskõlbliku” pildi saamine ei pruugi lapsel kerge olla.

Verb *saama* esineb neljal juhul viiest eitavas kasutuses (ühel juhul ka üldistatud tähenduses). Verb *tulema* esineb kõigil neljal juhul lihtmineviku vormis. Tabelis ei kajastu tähendused, milles neid verbe varajases keeleomandamise staadiumis kasutatakse ja kahjuks on järelduisi audiosalvestuste litereeringute põhjal vahel keeruline teha. Suure tõenäosusega on *andma* kasutuses ka tähenduses ‘võtma’, seda eriti selleski tabelis avalduvas imperatiivi vormis *anna*.

Tabel 1. Tuumverbide omandamine

		Andreas (1;5-2;0)	Carlos (1;7-2;0)	Annabel (1;10-2;1)	Hendrik (1;8-2;6)	Taimo (1;5-1;11)
1	olema	ol'e 'ei ole'	on	ei ole	ei ole	on
2	saama	eis'saa 'ei ole'	ei saa	ei saa	ei saa	saa 'saab'
3	tulema	tuli	tuli	tuli	tuli	–
4	pidama	–	–	–	pida ei 'ei pea'	–
5	tegema	tee 'teeb'	tee	teeme	tegi	tee
6	minema	mine	–	mineda* ⁴	mine	–
	võtma	–	–	–	–	–
	hakkama	–	–	–	–	–
9	võtma	eta 'võtab'	–	–	–	–
10	hakkama	akka 'hakkab'	–	hakka	hakka	–
11	andma	anna 'annab'	anna	anna	anna	anna
12	tahtma	ei taha	ei taha, tahad 'tahan'	ei taha	taha 'tahan'	taha 'tahan'
13	panema	pani	pane	pane	pane	–
14	käima	käisin	–	–	–	–
15	tooma	–	too	too(n)	ei too	too
16	viima	pii 'vii'	viib	–	–	–
	laskma	–	–	–	–	–
	ajama	–	–	–	–	–

(osalt Vija, käsikiri ja <http://childes.psy.cmu.edu/data/other/>)

Tuumverbide sageduse andmetega ei korreleeru omandamise andmetest *pidama* andmed. *pidama* modaalkasutus (kohustus) ei kuulu ilmselt lapsele esmavajalike väljendusvahendite hulka. *tahtma* omandamise andmed on lisaks sagedusele põhjenduseks selle verbi arvamisele tuumverbide hulka. *minema* omandamise võib keerukamaks muuta selle paradigmasisene vormide lahkne-mine: *minema*: *lähen*. Tuumverbide omandamise lapsekeeles toob loodetavasti rohkem selgust Maigi Vija valmiv magistritöö.

⁴ Tärniga (*) on andmebaasis tähistatud üleüldistatud kasutused.

3. TUUMVERBIDE GRAMMATILISI FUNKTSIOONE VERBIÜHENDITES

3.1. Piirid

Selles osas esitatakse näiteid tuumverbide grammatikaliseerunud, grammatikaliseeruvate ja grammatikaliseerumise potentsiaaliga kasutuste kohta. Algne visandlik, põhiliselt näidetest koosnev, kuid sama sisu kajastav osa on artikli “On Estonian Core Verbs” (Tragel 2001a = 1. artikkel) lisas. Käesolevas esituses olen verbi kasutuse konteksti piiritlenud veel kitsamalt: konstruktsiooni peab tuumverbile lisaks kuuluma veel üks verb (mis võib olla ka tuumverb; *mine*-liitelisi teonimesid ei ole verbide hulka loetud, EKG I: 477). Neid konstruktsioone nimetan edaspidi VV-ühenditeks. Kuigi grammatikaliseerumine on olemuslikult protsess, on seda võimalik jälgida sünkroonilise materjali põhjal (vt nt Heine 2002). Põhiliselt sünkrooniline on ka käesoleva osa lähenemisperspektiiv.

Infinitiivide ja partitsiipide tähendusvarjundid, nt supiini illatiivi eesmärgitähendus võib mõjutada verbiühendi tähendust. Finiitse tuumverbi grammatilisest tähendusest rääkides tulebki arvestada, et tähendus võib olla konstruktsioonil tervikuna, nt [on V_{tud}], [sai V_{tud}] ja [on V_{mas}]. Üldine tendents on, et finiidne tuumverb lisab infiniidiga, teise finiidiga või partitsiibiga väljendatud tegevusele ajalise, aspektuaalse, modaalse või kausaalse tähenduse. Verbi polüseemiast lähtudes võib verbil olla mitu grammatilist funktsiooni. Mõnes konkreetses kasutuses on need selgelt eristatavad, mõnes aga põimunud nii, et moodustavad näiteks *saama*-verbi puhul modaal-kausaal-direktiivse kategooria ‘õnnestumine’ (nt *Ta sai minema*).

A. Pihlak (1985) on vaadelnud eesti keele ühendverbide ja perifrastiliste verbide aspektitähendusi kontrastiivse aspektoloogia alusel (võrreldes vene ja soome keelega). Selle ülevaate seisukohti on esitatud vastavate tuumverbide juures.

Osa tuumverbide grammatiliste kasutuste näiteid on pärit minu varasematest uurimustest ja käesolevasse väitekirja kuuluvatest artiklitest. Osa andmeid pärineb teiste uurijate töödest ja nende juures on viide algallikale.

H. Metslang käsitles ettekandes “Iseseisev verb või abiverb? Konstruktsioon $V_1 + V_{2inf}$ EKG põhjal” (Metslang 2002b) tuumverbidest *saama*, *tulema*, *võima* ja *laskma* grammatilisust (abiverbilisust). Vastavate verbide näidete esitamisel on arvestatud selles esitatut. Abiverbi ja sellega seotud nähtusi käsitleb kognitiivse suunaga grammatikaliseerumisteooria raames B. Heine raamatus “Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization” (1993).

Käesolev osa ei ole täielik ülevaade tuumverbide grammatilistest kasutustest, sest kõiki tuumverbe ei ole põhjalikult analüüsitud.

Eesti tuumverbide grammatikaliseerunud, grammatikaliseeruvaid ja grammatikaliseerumise potentsiaaliga kasutusi võrdlen raamatus “World Lexicon of

Grammaticalization” (Heine, Kuteva 2002) esitatud vastava tähendusega verbi-
de grammatikaliseerumise tüpoloogiliste andmetega.

Iga tuumverbi juures on selle verbi skemaatilise tähenduse joonis. Skemaatiline tähendus on selle verbi tüüpilisele tegevusele (sh liikumine) vastav mõisteskeem, millesse kuuluvad ka sellele omased entiteedid. Skemaatiline tähendus on aluseks grammatilisele tähendusele, nii üldisemas plaanis kui ka edaspidi käsitletavates VV-ühendites.

Joonistel on kasutatud R. W. Langackeri sümboleid (1987). Vastav skeem näitab, missugune osa verbi skemaatilise tähendusest on (on kujunemas/võib kujuneda) aluseks grammatilisele tähendusele. Modaalide osas ei ole arvestatud grammatikaliseerumise ahela alguses olevaid verbi põhitähendusi. Ring tähistab entiteeti (suurem tegijat-liikujat, väiksem liigutatavat-instrumenti), ristkülik kohta, nool suhet ja liikumist (topeltnool mõjusust, laineline nool modaalsust, katkendnool potentsiaalset mõjusust ja paksend noolel rõhutatust) ning rist noolel potentsiaalse tegevuse mittetoimumist. Kõik joonised on lihtsustatud ning vaatepunkt asub vasakul.

Grammatiliste kategooriate liigid on pärit eespool viidatud grammatikalisaatsioonileksikonist (edaspidi: leksikon). Selles on lähtunud “ateoreetilisest” mõiste mõistest. Esituse aluseks on *concept label* — mõiste kandja märgend. Seda tuleb koostajate sõnul käsitleda semantilis-funktsionaalse kategooriana. Leksikoni grammatilisi mõisteid tutvustava tabeli sissejuhatuses ütlevad koostajad, et nad ei üritagi tõmmata kindlat piiri grammatiliste ja mittegrammatiliste ehk leksikaalsete mõistete vahele. Leksikoni kaasamise kriteerium on: “.. these items [grammatilised mõisted, nt ONLY ja TOGETHER] exhibit more grammatical properties, or fewer lexical properties, than the concepts from which they are historically derived.” (Heine, Kuteva 2002: 15)

Käesolevas näidete esituses ei ole tegeldud infiniitse verbivormi lauseliikmelisuse küsimusega. On lähtunud eeldusest, et kui samas klausis⁵ on kaks verbi, millest üks lisab midagi teisega väljendatud tegevusele, on mõttekas käsitleda nende verbide omavahelisi seoseid.

Järgnevas osas esitatud viiteta näited on pärit Tartu Ülikooli suulise kõne korpusest (<http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>). Osa viiteta näiteid olen ise igapäevasest keelekasutusest kogunud (suulise kõne korpuse näidetest eristab neid kirjakeelne esituskuju).

---

⁵ *klaus* on M. Erelti eestindatud termin mis tahes sündmust väljendava struktuuri tähistamiseks, vrd ingl *clause*.

3.2. Verbid

3.2.1. *olema*

Joonis 3.2.1. *Ma olen elus.*

Leksikonis on mõistel 'be' viit koopula artikli juurde. Koopula võib areneda veel grammatilisemaks järgmistesse funktsioonidesse: avertiiv, konditsionaal, konsekutiiv (narratiivse diskursuse markerid), fookus (nt uue info marker), tulevik, kohustus, kontinuatiiv (nt progressiiv), ekvatiiv (nt predikatiivi marker), eksisteerimine, lokatiiv ja possessiiv⁶. Mõiste HAVE kajastub leksikoni artiklis H-POSSESSIVE (seletuseks on lisatud, et see termin märgib HAVE'i liikidest predikatiivset omandust, nt ingl *I have a dog*, lk 241). See allikmõiste võib leksikoni andmetel grammatikaliseeruda järgmisteks sihtmõisteteks: eksisteerimine, tulevik, kohustus ja perfekt (lk 241–245).

Verb *olema* on eesti (kirja)keele kõige sagedasem sõna.

EKSSi (IV kd, 1. vih.: 23–26) järgi väljendab *olema* "subjekti (olendi, eseme, sündmuse, nähtuse, seisundi, olukorra vm.) üldist, antud hetkel v. minevikus eksisteerimise fakti: eksisteerima, olemas olema" (23). Neljas tähendusjaotus on 'abiverb liitaegade koosseisus'. See on niisiis "ametlikult tunnustatud" abiverb eesti keeles.

Eesti keele näited osutavad tüpoloogiliselt tõestatud tendentsse.

I PERFJEKT

- (1) Mida sa viimasel ajal **oled teinud**?
- (2) rahvas: (0.8) kes elab ainult `käesolevale hetkele: (1.0) **se=on** endalt **lõiganud** mõlema:d, (0.5) nii `mineviku:, (0.5) kui `tuleviku:.

II PLUSKVAMPERFEKT

- (3) Enne tänast **ei olnud** Eesti **kaotanud** ühtegi mängu.
- (4) ja neil on `maja kõrval `majatarvete `pood=**ja**, `Kailekas **oli** üks-päev=**sis** `töölt **tulnud=**ja** mõelnud** ah 'aitab naljast=**et**, 'pesu pestud vaja triikimis'laud osta.

⁶ Selle mõiste juures on leksikonis eesti keele näide: *isal on raamat*, viitega: Lehiste, Ilse 1969. 'Being' and 'having' in Estonian, *Foundations of Language* 5: 324–41 (Heine, Kuteva 2002: 102). Vt ka 1.2.3.

Konstruksioon [$V_{olema} + V_{mas}$] on progressiivse tähenduse kandja (Metslang 1993b: 326jj, vrd ka leksikoni andmed):

- (5) Ta **on** koju **minemas**.
- (6) meil on kaks võsukest kes **on=ää** (0.5) ää nii`sama **linnutamas** ja `üks kes **on** `kohtamas kuskil `Tartu peal kell `neli saab ta kaubamaja ees `kokku.

Selle kategooria kasutuses on siiski piiranguid teisenä esinevate verbide ja agendi suhtes (vt Metslang, samas), kuigi 6. näites kasutatakse üsna erilist verbi (*linnutama*).

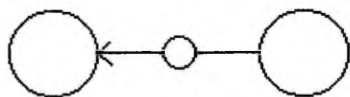
Tarindi funktsiooniks on pakutud ka proksimatiivsuse väljendamist (Erelt 2001: 15):

- (7) Me **olime** juba **lahkumas**, kui Jüri kohale jõudis. (Erelt 2001: 15, nd nr 22)
- (8) ja miks=**mitte**=ka: `rannas (0.8) liikudes, (0.5) või noh siis kui (.) olümpiamänguhooaeg **on tulemas**, miks mitte ka olümpia`mänge `raadiost kuulata, ku=**ei** ole võimalust `televiisorit vaadata.
- (9) ja: meil **on** `studiosse **tulemas** `loomulikult `kes? (0.8) vanad (0.8) `spioonid.

Tüpoloogilistel andmetel võib mõiste 'have' kujuneda ka kohustuse väljendajaks (vrd leksikoni andmed eespool). Ka eesti keeles väljendab konstruksioon [N_{ad} on V_{inf}] kohustust:

- (10) Mul **on teha** veel päris palju.

3.2.2. saama

Joonis 3.2.2. Ma saan isalt kaardi.

Leksikoni mõistel GET on näiteid üheksas sihtvaldkonnas: võime, staatuse muutus, kohustus, passiiv, minevik, permissiiv (deontiline modaalsus), predikaatiivne omandus (*H-POSSESSIVE*, vt eespool), tõenäosus ja õnnestumine (lk 143–149).

Ka eesti keeles väljendatakse verbiga *saama* paljusid grammatilisi funktsioone. See on kindlasti üks selle verbi suure esinemissageduse põhjusi.

EKSSis (V kd, 2. vih.: 257–265) on verbi *saama* esimese tähenduse kirjeldus selline: “väljendab objekti siirdumist kellegi omandusse, valdusse v. kasutusse, lähtudes selle vaatepunktist, kellele see antakse, võimaldatakse, pakutakse müüakse jne.; antonüüm *andma*”. Grammatikaliseerumise aspektist pakuvad huvi veel neljas ja seitsmes tähendus ‘õnnestumine’ ning kaheksas — modaalsustähendus. EKSSis on olemas ka tuleviku (kümnes) ja passiivi (üheteistkümnes) tähendus.

Järgnevad on modaalsete kasutuste näited:

I VÕIME

(11) Ma **saan laulda**.

(12) oi ma **ei saand** töid ära **kontrollida**, ma mitte @ midagi ei näe onju.

II Episteemiline modaalsus

(13) Siin **saab** veel palju ära **teha**. (vrd ka *Siin annab veel palju ära teha*.)

(14) kas ‘interneti **saab** sellesama ‘telefoni pe- [liini] peale **panna**=jah.

Metslangi (2002) andmetel on *saama* modaalverbidest iseseisvam kui *võima* ja abiverbilikum kui *tohtima*.

Samuti väljendab *saama* koos supiiniga (Metslang 1993a: 216, näited 15–16) ja *tud*-kesksõnaga tulevikku (Metslang 1994a: 605; näide 17, väljendab ka resultatiivsust):

(15) Eesti kroon **saab olema seotud** Saksa margaga. (Metslang 1994a: 605, näide 51)

(16) `mina ei `räägi praegu mingist `seisust, sellepärast=et `kõik tahavad oma `seisu teada. (4.5) ja see vastamise tund **saab olema** juba `ülejärgmine nädal muuseas.

(17) Töö **saab tehtud**. (kõnehetke osas neutraalne tulevikulisus, Metslang 1994a: 605)

H. Metslang on esitanud ka *saama*-futuurumi kujunemisetappide skeemi ning leiab, et kuna areng pole toimunud päris loomulikku rada pidi, on *saama*-futuurumi piiranguteta kasutuse tekkimine üsna vähetõenäoline (1997: 229).

Järgmistes näidetes väljendab *saama* resultatiivsust (Metslang 1994a: 536–537), süntaktiliselt on see konstruktsioon subjektiline passiiv (EKG II: 31):

(18) **Sain** talt **teada**, et loeng oli ära jäänud.

(19) ja `muideks sealt ma **sain** selle`sama (0.5) mt sinu (.) `printeri kohta ka veel `niipalju **teada**=et (.) `mälu on võimalik `laiendada.

Leksikonis on andmeid ka kategooria SUCCEED 'õnnestumine' kujunemisest verbidest tähendusega 'to get', 'to receive', 'to obtain'. Näiteid on saksa keelest ja Mauritiusel kõneldavast prantuse keelest lähtuvast kreoolkeelest. Pihlak (1985: 73) ütleb: *saama* + *ma*-infinitiiv väljendab õnnestumist tõkkeist või raskustest hoolimata (resultatiivne analüütiline teguviis; näidetena *sai hakkama, sai kündma, sai liikuma, sai lippama, sai pidama, sai põgenema* jt) (vrd ka Pajusalu 1994: 90).

(20) Ma **saan minema**.

(21) Poisid **said põgenema**.

Külli Habichti andmetel kasutati verbi *saama* vanas kirjakeeles ühendites teiste verbidega vaid tuleviku- ja passiivitarindites, tänapäevaseid dünaamilise ja deontilise modaalsuse kasutusi sellel ei olnud (Habicht 2001a: 273). Habicht tõdeb (*samas*), et see viitab grammatilise üksuse ebareeglipärasele arengule: ühesuunalisuse hüpoteesi (vt nt Heine, Kuteva 2002: 4) järgi peaks teised modaalsustähendused arenema dünaamilisest, vana kirjakeele näited aga osutavad, et verbil *saama* on ainult episteemilise modaalsuse kasutusi. K. Habicht märgib ka, et vana kirjakeele *saama* futuurumikasutused näitavad selgelt, et grammatiline kategooria võib keeles tekkida teise keele mõjul (saksa k futuurumi ja passiivi abiverbi *werden* mõjul, ka Metslang 1994; vrd ka Heine, Kuteva 2002: 9).

Verbi *saama* on käsitletud käesoleva väitekirja kolmandas artiklis "Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast". Sama teema varasem käsitlus on koos Margit Mikkiläga valminud lühiuurimus "Suomen ja viron SAADA- ja VOIDA-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta" (1994). Nende tööde tulemusel ilmnes näiteks, et nii eesti kui soome keeles (osalt Kangasniemi 1992: 121) on verb *saama* modaaltähendustes jaatavates ja eitavates lausetes vähemalt prototüüp-susest lähtuvalt ebaproportsionaalselt kasutuses (vrd ka inglise k vastavad näited, Traugott 1989: 52). Eesti laste keeleomandamise andmed (vt 2.2) näitavad, et esimesena omandatakse *ei saa*. Grammatikaliseerumise uurijad on väitnud, et vanemad tähendused säilivad eitavates ümbrustes paremini (Traugott, *samas*).⁷

saama aja- ja aspektikasutusi verbiühendites on käsitlenud H. Metslang (1994b, vt eespool). Modaalikasutusi on kirjeldanud ka E. Uuspõld (1989). Vana kirjakeele modaalstruktuurides on *saama* kasutusi analüüsinud K. Habicht. H. Öim (1965: 37, 42–43) on strukturaallingvistika distributiivse ja transformatoorse analüüsi meetoditega eristanud mh *saama* modaal- ja resul-

⁷ Soome keele *ei saa* on intensiivne keeld. Materjali analüüsi põhjal selguski, et ilmselt mitmetitõlgendatavuse vältimiseks (või ka muudel põhjustel) ei kasutata soome keeles verbi *saada* võimatuse ja ebatõenäolisuse väljendamiseks. Episteemilist modaal-sust väljendatakse eitavalt teiste verbidega, nt *voida, mahtaa*.

tatiivtähendust. R. Pajusalu (1994) on käsitlenud *saama* muutumistähendust soome keelega võrreldes.

3.2.3. tulema

Joonis 3.2.3. Kass tuleb koju.

Leksikonis on 'tulema' jagatud kolmeks allikmõisteks: (1) COME, (2) COME TO ja (3) COME FROM. Neil on kokku 11 sihtmõistet: (1) konsekutiiv, kontinuatiiv, hortatiiv (nn solidaarse imperatiivi marker, nt saksa k *Komm, denk darüber nach!* 'Tule mõtleme selle peale!', vrd ka eesti seriaalkonstruksioon), venitiiv (markeerib liikumist (kõneleja või deiktilise keskme) suunas); (2) benefaktiiv, staatuse muutus, tulevik, proksimatiiv, eesmärk ja (3) ablatiiv (lokatiivne, ajaline), lähiminevik (lk 68–79).

Eesti keeles väljendab konstruksioon [N_{Ad} tuleb V_{da}] kohustust:

(22) Töö **tuleb teha** valmis 20. maiks.

(23) jah `väliandmet on nagu `kogutud, nüüd **tuleb hakata**: (.) `arvutisse (.) **lööma** ((kõhatab)) `andmebaasi ja=siss (0.8) pärast neid andmeid `töötlemata nagu.

(24) H: aa (0.8)

V: nii=et meil **tub** varem `välja **minna**.

H: kuskil millal me `lähme sis, viie`teistku=eest.=

Seriaalkonstruksioonis on *tulema* esikomponendil potentsiaalne tendents kujuneda lähitulevikku väljendavaks (näide 27, ka 25 ja 26). Imperatiivsetes tarindites on sel hortatiivne funktsioon (näited 25 ja 27). Eelkõige venitiivset aspekti kajastab *tulema* kasutus seriaalühendi esikomponendina näites 26 (aga ka näites 27).

(25) **Tule too** mu raamat ära!

(26) kui selline iseteadlik inimene **tuleb kõnnib** ta juurde

(27) M: ma võin `seljaga olla, sa Krista **tule istu** `siia=ja,=

Kr: =oota `kohe ma [panen oma asjad] kokku.

EKG (II: 258) järgi faasiverbina talitlev *tulema* märgib intseptiivset aspekti ühendites supiiniga:

(28) Isa tuleb sööma.

(29) et (.) [(-)] et olgu karu `olemas, (.) tema tuleb=ee `laskma. (0.5) vot sis=läind` jama lahti. (.) kurat (0.5) helistatud sis tuttavale `metsavahile metsavaht öelnud=et (.) @ kulla `mehed=et @ (.) tal viimane `karu surnud juba viis aastat `tagasi maha.

EKGs on näiteid *tulema* perfektiiivsest, tähenduses 'ära' kasutamisest (EKG II: 259, vrd ka *minema* samas funktsioonis kasutus allpool). Selline grammatilises tähenduses kasutus erineb teistest selles osas käsitletavatest selle poolest, et sellel on kinnistunud infiniitne vorm.

(30) Tulime sealt **tulema**.

Kuigi selline kasutus on näide verbist *tulema* tekkinud grammatilise tähendusega üksusest, tuleb arvestada, et tegemist on väga piiratud kasutusega (vt ka Pihlak 1985: 65: *astus tulema, sai tulema, pääses tulema*).

Verbi *tulema* sisaldavaid seriaalseid verbiühendeid on lühidalt käsitletud käesoleva töö viiendas artiklis. Modaalsete tarindi distributsioonivormeli ($V^a V2_{da}$ (N_1)) on eristanud H. Õim (1965). Modaalsetähendust on kirjeldanud ka E. Uuspõld (1989: 470, 474–475).

Külli Habichti järgi vanas kirjakeeles verbil *tulema* modaalsetähendust peaaegu ei ole, selle tänapäeval kasutusel olevas modaalsetähenduses esineb tavaliselt *pidama*. Niisiis oleks *tulema* konstruktsiooni modaalsetähenduse kujunemist ilmselt võimalik jälgida olemasolevate kirjakeelsete allikate põhjal (Habicht 2001a: 274).

3.2.4. *pidama*

Joonis 3.2.4. *Laps peab õppima*.

EKSSis (IV kd, 2. vih.: 285, 286) on kaks *pidama*-verbi: esimene tähendusega 'kohustatud või sunnitud olema midagi tegema', mis lihtminevikus on kujul *pidin, pidid, pidi* ja teine tähendusega 'kusagil või mingis olukorras hoidma',

mis lihtminevikus esineb kujul *pidasin, pidasid, pidas*. Ajalooliselt on see üks verb, kusjuures EKSSi esimene (modaalne) tähendus on kujunenud teisest ('hoidma'). Grammatikaliseerumise ja siinsete piirangute kontekstis (esinemine VV-ühendis) käsitletakse ainult modaalse tähendusega kasutusi.

EKGs (II: 259) on loetletud verbi *pidama* funktsioonid ühendites *ma*-infinitiivga. Ühend on modaalse tähendusega ahelverb või perifrastiline kvotatiivivorm.

Leksikonist refereerin kahe allikmõiste artikleid: KEEP ja NEED. Allikmõistel KEEP on kaks sihtmõistet: kontinuatiiv (nt rootsi *k* progressiivse aspekti marker) ja nn predikatiivne possessiiv (lk 184–186). Allikmõiste NEED võib grammatilisena olla tähenduses 'kohustus', nt acholi keele (Niiluse-Sahara keelkond) *o-myero* ('vajama, sobima ains. 3. isiku mineviku vorm') on vajaduse ja kohustuse ning episteemilise modaalsuse marker (lk 215–216).

Verbi *pidama* grammatilisi tähendusi esitan M. Ereli artikli "Some notes on the grammaticalization of the verb *pidama* in Estonian" (Erelt 2001) põhjal.

Näidetes 31–34 märgib *pidama* infinitiiviga väljendatud tegevuse sooritamise kohustust (deontiline vajalikkus):

(31) Me **peame** selle ära **tegema**.

(32) J: aa muide `tulebki: kolmsada viiskend kaks.

L: aga=sa aga=sa **peaksid**=ee (.) '**katsuma** `kompressida mingi `kahesa[jale.]

(33) sis tuli noh, saladusel oli lihtne lahendus, uurija Moraatov ei sant eesti keelest `mitte sittägi aru, ((naer)) aga ta **pidi** seda eesti=keelt `rääkima, st noh riigikeelt **peab** `oskama, **peab** `rääkima, (.) aga ta ei 'saand aru.

(34) ja=sis=ütles `nii, (.) > nüüd on `kolm minutit `aega, ((plaks)) kogu vagun **peab olema** `käidud ja=siis=hakkas < (.) 'jooks 'pihta=t(h)ead.

Järgnevates näidetes on modaalsus pigem vajadus (vrd Erelt 2001: 8, dünaamiline vajalikkus):

(35) Ma **pean** ennast kokku **võtma**.

(36) B: /.../ oh see on mu ema teretuttav, sellega ma elan ühes trepikojas onju @ mingi=nimodi.

K: iga oma tuttava puhul ta **peab** ära **mainima** `tiitli. [olgu see] kasvõi loomaarst või mingi koristaja.

(37) S: ta oli siuke `kurvameelne, ta ütles et tal ei ole mõned asjad `välja tulnd, mis **pidid** '**tulema** ja sis ma küsisin kas on `pahasti midagi, aga ei `pahasti ka ei olnd.

(38) (nojaa mdugi=on=`hea:.) (.) `issand, see on=s midagi `muud. ma=län interneti `sisse sis ma saan Kasuhhinaga Inglismaalt jäl=`sõnaraamatut ((-)) ei **pea** `sõitma (-).

pidama väljendab ka kolme postmodaalset, modaaltähendus(t)est tekkinud tähendust: avertiivset (näide 39), kvotatiivset (näide 40) ja kvotatiivset-evidentsiaalset (näited 41-43) (Erelt 2001: 9):

(39) Jüri **pidi** üllatusest pikali **kukkuma**. (Erelt 2001: 13, nd nr 18)

(40) Me: mhmh

A: `Jana:r jah.

Me: `Ellmar **pidi** ju `sõbraga **tulema**. (1.0)

A: kakoi `Elmar.

(41) Praegugi **pidi** neid mitmes kohas maas **vedelema**.

(Erelt 2001: 16, nd nr 26)

(42) See aasta **pidi** ilus suvi **tulema**.

(43) (Paneb toru hargile) `Riho saatis `tervisi.

M: ahah? (.) [aitäh]

T: [Meelis] **pidi** `autot vist kuskil `tegeme=ja oli [üteld] ta tuleb väga hilja.

P. Toometi andmetel on suulises kõnes kaudsuse väljendamise vahenditest esinemissageduselt teisel kohal (kindla kõneviisi ennemineviku järel) *pidama* lihtmineviku vorm koos *ma*-infinitiiviga (nagu näites 42). *vat*-tunnuseline kaudne kõneviis on kolmandal kohal (Toomet 2000: 253).

K. Habicht on modaalkonstruksioonide uurimise tulemusel tõdenud, et osa vana kirjakeele *pidama* kasutustest episteemilise modaalsuse tähenduses on väga sarnased reeglipärase grammatilise tuleviku kasutustega (2001a: 274).

pidama modaaltähenduse distributsioonivormeli [$N^1_n V^b_2 V2_{ma}$] (*ma pidin jooksma*) on eristanud H. Õim (1965: 45). Selle verbi modaalkasutusi on lühidalt kirjeldanud ka E. Uuspõld (1989). Tartu Ülikoolis on valmimas (2003) bakalaureusetöö *pidama* modaalsusest vanas kirjakeeles (Laura Merirand, juhendaja K. Habicht).

3.2.5. *minema*

Joonis 3.2.5. *Ma lähen poodi*.

Verb *minema* on verbidest sageduselt seitsmendal kohal (Kaalep, Muischnek 2002: 154). Grammatikaliseerumise potentsiaal on sel väga suur. EKSSi (III kd,

3. vih.: 436) järgi on *minema* esimene tähendus '(eesmärgile osutamata:) (eemaldudes) edasi liikuma. Verbi *minema* tähendusi ei ole minu andmetel keegi põhjalikult analüüsinud. Käesolevas töös käsitletakse seriaalkonstruksiooni esikomponendina esineva *minema*-verbi funktsioone viiendas artiklis "Seriaalkonstruksioonist eesti keeles".

Leksikonis on kaks *minema*-verbiga seotud allikmõistet: GO ja GO TO. Neist esimesel on seitse ja teisel kolm sihtmõistet. GO-verbid võivad grammatikaliseeruda järgmistes suundades: andatiiv (liikumine kõnelejast või deiktilisest keskmest eemale), staatuse muutus (vrd ka resultatiiv), konsekutiiv, kontinuaatiiv (nt progressiivse aspekti abiverb pama-njunga keelkonda kuuluvas djinangi keeles), kaugema asukoha demonstratiiv, habituaal (tavaliste ja igapäevaste sündmuste markerid), hortatiiv (nt amerindi keelkonda kuuluva rama keele *bang* on grammatikaliseerunud mitmuse esimese isiku imperatiivi sufiksiks). GO TO-verbid võivad grammatikaliseeruda järgmiselt: allatiivi käänat või koverbi markeerima (nt ewe k yi nn allatiivne koverb tähendusega TO), tuleviku markeriks (ingl *be going to*, pr *aller*), eesmärgi markeriks (nt eesmärgilause sidend rama k). (Lk 155–165.)

Eesti keelest leiame mitmeid sarnasusi leksikonis loetletud grammatikaliseerumise suundadega. Seriaalühendite esikomponendina on *minema*-verbil potentsiaal kujuneda lähitulevikku väljendavaks abiverbiks.

(44) Ma **lähen vaatan** veel sinna kasti.

Imperatiivsed seriaalühendid on sarnased hortatiiviga, milles *mine* intensiivistab käsku:

(45) **Mine too** mulle leiba!

Mitmuse esimese isiku kujuline pehmendatud käsk on sarnane prantsuse keele *allons* kujunemisega mitmuse esimese isiku imperatiivi markeriks. Sama protsess on toimunud mitmetes prantsuse keelel põhinevates kreoolkeeltes (leksikon lk 160).

(46) **Lähme käime sööme** ära.

Supiiniga ühendites rõhutab *minema* supiiniga märgitud tegevuse algust ning eesmärgipärasust. Ka see funktsioon on leksikoni andmetel maailma keeltes levinud (vt eespool). EKG järgi on *minema* sellistes ühendites faasiverb, mis moodustab koos *ma*-tegevusnimega tegevuse või protsessi vahetut algust väljendava ahelverbi (EKG II: 258):

(47) Vesi **läks keema**.

(48) Auto **ei lähe käima**.

Järgmistes näidetes on *minema* funktsioon mh eesmärgi väljendamine (vrd ka leksikoni GO TO-verbide sihtmõistet 'eesmärk'):

- (49) Meenutagem, kuidas sellele töötas vastu Eesti Pank ja isegi riigikontrollör **läks** parlamendi kõnetooli valitsust **manama**.
- (50) võipolla mul tulep tuju `varem tulla, sis ma tulen `varem. (1.0)
V: a kunas me `šoppama lähme.
- (51) tegi `veel \$ ühe=`soengu aga me veel **läksime** 'edasi **pidutsema** ja siis lõpuks oligi nii=et (.) et mul on siin nii=palju `kruvisid peas ja et mhh (.) et siis ma **läksin** `magama nend- (-) mu vaesed juuksed on ära `väsinud=nad vist tulevad peast ära mhh (.) selle `krunniga.
- (52) T: ahah sest `Jaak just `helistas (.) õõ `Rootsist (.) ta: hakkab `homme tagasi `jõudma ja sis=me .hh `arutasime=et **lähme** 'mai 'tuld **tegema**.

EKG järgi perfektivse afiksaaladverbina talitlev *minema* tähenduses 'ära' (EKG II: 259, ka Pihlak 1985: 65) on *minema* ühe grammatikaliseerumisprotsessi tulemus. Leksikonis ongi GO üks sihtmõiste andatiiv, mis väljendab 'tegevust kõnelejast kaugemal(e)', 'ära'. Haitil kõneldavas prantsuse keele põhises kreoolkeeles on verbist *ale* 'minema' pärit andatiivi marker: *voye msyea ale* 'saada mees minema'. Koostajad väidavad (Heine, Kuteva 2002: 156), et see on osa üldisest protsessist, mille käigus verbist tekib mingi esilduva semantilise tunnuse põhjal grammatiline marker, mis kannab seda tunnust (vrd: mitte abiverb).

Perfektivsust markeeriva supiinivormi funktsioonikasutus on ilmselt kombinatsioon verbi tüve liikumistähendusest ja supiini eesmärgitähendusest (vrd ka *tulema*). Pihlak (1985: 65) refereerib K. Konti⁸, kes kirjeldab seda arengut kui verbi algse tähenduse täpsustumist, mille käigus liikumise lihtne tähendus konkretiseerub ja täieneb resultatiivse momendiga.⁹

- (53) Ta viib tooli **minema**. (EKG II: 259)
- (54) M: a kü- (.) tule istu ka siiapoole. (1.0) ma panen [sulle `tooli.]
Ke: [ma=län '**minema**.] (.)
- (55) `käidi `sies, (.) muugiti viidi tal=see `pukk`püss **minema**=ja=mis tal viel, puhas `vuuk tehti vobsem.

Verb *minema* väljendab eri kontekstides mitmeid grammatilisi funktsioone. Täpsemateks tõlgendusteks vajavad selle mitmekesised kasutusvõimalused põhjalikku analüüsi.

⁸ K. Kont, käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn 1963, lk 33.

⁹ Huvitav oleks uurida ka perfektivsete *minema* ja *ära* vahekorda. Esmapilgul nende tähendused päriselt ei kattu (kas *lähme minema* ja *lähme ära* tähendavad täpselt ühte ja sama?), seda on täheldatud ka nende tõlkimisel inglise keelde.

3.2.6. võima

Joonis 3.2.6. *Mina võin minna.*

EKSSI käsikirjas on verbi *võima* kirjeldatud nii: modaalverb, mis näitab, et kellegi on võimalus teha midagi, et keegi oskab, suudab, saab, tohib teha midagi; et miski on võimalik.

Verbil *võima* on kõik kolm klassikalisest modaalsuse liigitusest pärinevat modaalsusetähendust: dünaamiline, deontiline ja episteemiline. *võima* on tänapäeva eesti keeles modaalne abiverb.

Pauli Saukkonen esitab verbittüve *voi* algse tähenduse kohta kaks versiooni: tähendus võis olla 'tugev olema; jõudu, võimsust omama', kuid tõenäoline on ka, et algset tähendust tuleb otsida hoopis soome keeles tänaseni säilinud fraasides *Kuinka voit?* tähenduses 'kuidas elad, end tunned?'. Esimesel juhul oleks komplement algselt tähendanud jõu suunatuse sihtpunkti, lause *Minä voim nostaa sen* tähendus oleks olnud 'mul on piisavalt jõudu selle tõstmiseks; ma olen selle tõstmiseks piisavalt tugev'. Keele arenedes sai verb juurde 'abstraktse jõu omamise' tähenduse, mis on tänapäeval soome-ugri keelte sellest tüvest pärinevate verbide keskseid tähendusi. (Saukkonen 1966: 74–75.)

Käesolevas väitekirjas on verbi *võima* käsitletud neljandas artiklis "Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast". Selles on esitatud ka subjektifikatsiooni mõistest lähtuv modaalsusekirjeldus ning modaalverbide grammatikaliseerumise universaalsete tendentside skeem. Nende käsitluste põhiseisukohad esitan ka käesoleva töö teooriaosas (1.2.1).

Teises artiklis tutvustatud loetelukatse andis verbi *võima* kohta huvitava tulemuse: "... hakkab silma verbi *võima* puudumine. 77 katseisikust ei ole seda mitte keegi mitte kordagi nimetanud (tuletame meelde, et kokku esines 801 eri verbi!). Ilmselt on seletus *võima* suhteliselt puhtas modaal tähenduses — modaalsus ei ole niisiis ilmselt iseseisva tegevusena tajutav ja seetõttu tegusõnade nimetamise katses puhtmodaalse tähendusega abiverb ei kajastugi. *võima* on keelekasutaja jaoks sedavõrd "sisutühi" või üldise tähendusega, .. et iseseisva tegusõnana mainimist ei leiagi." (Veismann, Trangel, Pajusalu 2002: 323 = 2. artikkel)

Prototüüpuse perspektiivist on *võima* kasutustes asümmeetriat jaatavate ja eitavate vormide osas: mitmetitõlgendatavuse (deontiline või dünaamiline) võimaluse korral kasutatakse täpsemat verbi või väljendit nt *saama*, *suutma*, *oskama*, *suuteline/võimeline olema* jne. Mitmetitõlgendatavuse võimalus on suurem

eitavate lausete puhul, sest *ei või* esmatõlgendus on 'keeld' ning seetõttu just võime puudumise korral eelistatakse muid väljendusvahendeid (Tragel 2001b: 110 = 4. artikkel).

Leksikonist leiame allikmõiste ABILITY (VÕIME), mis sobib ka P. Saukko-
neni oletustega *voi* tüve algse tähenduse kohta (vt eespool). Koostajad nimeta-
vad seda hästi kirjeldatud ja uuritud grammatikalisatsiooni juhtumiks. Allik-
mõistest VÕIME (ehk dünaamiline modaalsus: I, näited 56–57) võivad arendeda
sihtmõisted permissiiv ehk deontiline modaalsus: II, näited 58–59) ja tõenäosus
ehk episteemiline modaalsus (III, näited 60–61):

I

(56) Ma **võin** ööseks **jääda** (kui sa tahad).

(57) V: ma **võin** 'enne `elistada, nii=et kui te kuskil (.) mis `kell nüüd `on.
(0.5) Tallinas ollakse `tööl juba, \$ jah. \$ [ˈnemad] tulevad ju noh
`öeksast.

II

(58) Ma **võin** ööseks **jääda** (sest mul lubati).

(59) V2: ahah (0.5)

H: e kas ma **võin** `täna 'tulla.

V2: noo võib `ikka.

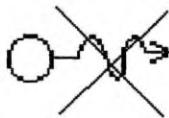
III

(60) Homme **võib** hea ilm **tulla** (sest taevas hakkab selgeks minema).

(61) =organi`seerimine seal. (...) ((kiuks)) {-} ja ja `teine, ea `küll et ma
ütlen sule et ma `laenan sule ned `praetaldrikud, et (.) nad lähevad
`katki=ja=ja nendega **võib** `kõike **juhtuda**=ju.=

Verbi *võima* on kirjeldanud E. Uuspõld (1989). Eesti keele seminaritöös (Tragel 1996) esitasin selle verbi tähendusrühmad, mis on osalt EKSSi käsikirja tähendusjaotusest lähtudes koostatud parafraaseerimise katse tulemuste põhjal. Selles lühiuurimuses on loetletud ka *võima* kasutusi kaudsetes kõneaktides (palve, soovi ja ettepaneku esitamiseks).

3.2.7. jääma

Joonis 3.2.7. Jään siia.

EKSSis (I kd, 4. vih.: 705–708) on selle esimene tähendus ‘olema, püsima’, teine tähendus ‘säilima; alles, üle v. järel olema’ ja kolmas ‘muutuma, saama’. Tähendused ‘püsima’ (esimene tähendus) ja ‘muutuma’ (kolmas tähendus) on vastandid, kuid kasutuses eristab neid tavaliselt konstruktsioon või selgelt erinev kontekst. K. Pai järgi on verbil *jääma* translatiivse predikatiivadverbiaaliga nii staatiline (*jäin terveks*) kui dünaamiline funktsioon (*jäin haigeks*) (Pai 2001: 246).

EKGs (II: 258) on öeldud, et *ma*-tegevusnimi moodustab mh verbiga *jääma* tegevuse või protsessi vahetut algust väljendava ahelverbi (*Laps jäi magama*). *jääma* on EKG termineis niisiis üks faasiverbe. Erinevalt teistest selle rühma verbidest võib *jääma* osutada ka seni toimunud tegevuse või protsessi jätkumisele, kuid seda võib käsitleda vaatlushetkele järgneva tegevusfaasi algusena, niisiis ei ole verbil *jääma* kahte erinevat aspektitähendust (samas). Ka *jääma* tähenduse modaalsed komponendid ei ole EKG autoritel märkamata jäänud: modaalsuskäsitluse lubatushinnangu osas (EKG II: 185–187) tuuakse näiteid verbidest, mis nõuavad infiniitarindit ning mille tähenduse üks komponente on deontilisus. *jääma* näide selle väite juurde on *Üsna palju jääb veel ehitada ja seadistada*.

Verbi *jääma* esinemist VV-ühendites ei ole minu andmetel eraldi käsitletud. EKG faasiverbi seletuses ei ole eristatud verbi eri vormide eri funktsioone, kuigi kõik näited on ainsuse 3. isiku lihtmineviku vormiga *jäi*. Tundubki, et just see vorm esineb teistest rohkem just aspektitähenduses ja on vähem iseseisev (vrd ka *pidi*), kuid lähema uurimiseta see oletus “tundumise” tasemele jääbki.

Leksikonis on allikmõistel REMAIN kaks sihtmõistet: duratiiv (püsimine, markeerib viidatud ajahetkel käimasolevat sündmust, nt portugali k duratiivne abiverb *ficar*; saksa k verbist *bleiben* kujunenud abiverb, millega märgitakse jätkuvat tegevust) ja habituaal (tavalise ja igapäevase sündmuse marker, nt ewe k habituaalne verbisufiks) (lk 254–256).

Järgmises näites osutab *jääma* muutust:

(62) Kell jäi seisma.

jääma oleviku vormid väljendavad duratiivsust järgmistes näidetes:

- (63) `tulevad, `suhtlevad sinuga: kui: kui sa (.) `jääd kusagile (.) kusa-
gile:=m nimodi: üksinda: **istuma**: kasvõi kasvõi `juhuslikult koge-
mata:
(64) võibolla mõni `kuulaja isegi `teab seda täpselt ee: **jääme** mm 'ootama
[mõnda sellist kõnet `meie.]

EKG järgi (II: 265) on mh *jääma*-verbiga *mata*-tarind *saama* + *nud*- ja *tud*-partitsiibitarindi eitavaks vasteks:

- (65) Töö **jäi tegemata**.
(66) ja=ja=sis=ta `närviises=ja (.) eile meil ei olnud `voolu, sis ta `sõimas=et
me elame kolka`külas=ja temal **jäävad** `püksid 'pesemata=ja (.)

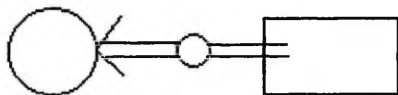
jääma esineb ka koos *da*-infinitiiviga väljendades tegevuse jätkumist:

- (67) **Jäi teha** veel pool tööd.

Tegevuse jätkumise aspektile osutab ka Pihlak (1985: 74), näide on *ma*-infinitiiviga: *Jäi koju töötama*, milles on autori sõnul (ja viitega Penttilä 1957¹⁰) implitsiitselt väljendatud mõte, et tegevuse katkestamisest loobuti.

Verbi *jääma* on kirjeldatud seoses selle muutumistähendusega (Pajusalu 1994) ja esinemisega predikatiivlausetes (Pai 2001). Tartu Ülikoolis on valmis bakalaureusetöö verbidest *jääma*, *saama*, *minema* ja *muutama* (muutumisverbidena) (Karin Soodla, juhendaja Renate Pajusalu).

3.2.8. võtma

Joonis 3.2.8. Ta võtab sahtlist paberi.

Verbi *võtma* grammatikaliseerumist on kirjeldanud K. Sildvee (2000). Toomas Pauli käsikirjale (*Yhest hääbuvast inhoatiivtarindist*) viidates loetleb ta *võtma* näiteid ühendites *da*-infinitiiviga regilauludest, kus see esineb põhiliselt

¹⁰ A. Penttilä, Suomen kielioppi. Porvoo - Helsinki 1957

tähenduses 'algama' (Sildvee 2000: 846). Autor väidab, et ka tänapäeval väljendab *võtma* tarindites *da*-infinitiiviga algust, otsust ja tahet. Lisaks on sellel autori sõnul neis ühendeis ka tuleviku tähendus (*Tema paater võetakse parandada*, nd nr 18, lk 847). K. Sildvee leiab (lk 849), et verb *võtma* tuleviku väljendavana on nõrgalt grammatikaliseerunud.

EKSSi käsikirjas on *võtma* esimene tähendus 'enda kätte v. kättesaadavusse toimetama'. VV-ühendite näiteid on kolmanda tähenduse 'mingit tegevust v. seisundit esile kutsuma' (nt *Hirm võttis värisema*) ja seitsmenda tähenduse 'kavatsema, plaanima, ette võtma' juures.

Leksikonis on näiteid mõiste TAKE seitsme võimaliku grammatikaliseerumise raja kohta: kausatiiv, komitatiiv, kompletiiv (nn täidetud ehk teostatud tegevuste marker), tulevik, instrument, patsient (nt objekti käände marker *bã mandariini k*) ja predikatiivne omandus (lk 286–291). Niisiis on 'võtma' tähendusega verbidel potentsiaal grammatikaliseeruda nii abiverbiks kui ka käändesuhte väljendajaks. Kuna käesolevas osas on arvestatud ainult verbiühendeid ja üldistunud tähendus on kõrvale jäetud, ei ilmne kindlasti kõik eesti *võtma* võimalikud arengud.

Konstruksioon *võtma* + *da*-infinitiiv väljendab tänapäeva eesti keeles eelkõige tahet ja otsustust:

(68) Ma võtsin selle raamatu teha.

Verbi *võtma* esinemist seriaalkonstruksiooni esikomponendina olen lühidalt kirjeldanud töö viiendas artiklis. Seriaalkonstruksioonina esinevad sagedamini imperatiivid (ka mitmuse 1. isiku kujulised nn pehmendatud imperatiivid, näide 69), neis tähendab *võtma*-komponent (enese) kokkuvõtmist teise verbiga märgitud tegevuse sooritamiseks (vrd ka väljendverb (*ennast*) *kätte võtma*):

(69) Võtame teeme toad korda!

(70) Võta söö veel!

Ka eesti keeles (vrd leksikoni andmed) on olemas *võtma* kausatiivsed kasutused, kõik need ei esine küll verbiga (vrd nt *võtab võhmale, higiseks*):

(71) See teine pool ringi võtab ähkima.

3.2.9. *hakkama*

Joonis 3.2.9. *Poiss hakkas jooksmas.*

EKSSis (I kd, 3. vih.: 393-394) on *hakkama* esimene tähendus 'mingi tegevuse juurde asuma; midagi, mingit uut elukorda alustama (seostub hrl. *ma*-infinitiiviga)' ja viies tähendus 'millestki kinni võtma, kinni haarama; kuhugi kinni, külge jääma, takerduma'. Viies tähendus on selle verbi algne tähendus ja esimene on tänapäeva keeles kõige sagedasem alguse ja tuleviku tähendus. Verbi *hakkama* kasutusi tulevikku väljendavana on põhjalikult analüüsinud Helle Metslang (1994b, 1997 jm-l). Tema sõnul sobib *hakkama*-tulevik võrreldes *saama*-tulevikuga eriti tulevikus korduvate ja aktiivsemate sündmuste väljendamiseks (Metslang 1997: 230).

EKG (II: 184) modaalsuse käsitluses esitatakse ka *hakkama* ja *ma*-infinitiivi ühendite modaalse tähenduse sisu: neis ühendes märgib *hakkama* vaatlushetke suhtes tulevikulise sündmuse toimumise võimalikkust või paratamatust.

Leksikonis on mõistel BEGIN kolm sihtmõistet: 'esimene' (järjestuses), 'esimesena' (ajaline) ja inhoatiiv (nt ingl *start to: They started to laugh*) (lk 51-52). *hakkama* algse tähendusega (kinni võtma, hoidma, EKSSi viies tähendus) seotud mõiste 'to seize' esitatakse allikmõiste TAKE juures. Selle sihtmõisteks on mh *futuurum* (leksikon lk 288, vt ka *võtma* osa eespool).

Kõnehetkega seotud tulevikku (Metslang 1994b; 1997: 229-230) märgib *hakkama* järgmistes näidetes:

(72) Homme **hakkab** aias **koristama**.

(73) T: ahah sest `Jaak just `helistas (.) õõ `Rootsist (.) ta: **hakkab** 'homme tagasi **jõudma** ja sis=me .hh `arutasime=et lähme `mai `tuld tegema.

(74) B: [keegi `peab] nendega `tegelema=ju.

A: korteriühistud **hakkavad** 'tulema järjest.

B: hakkavad `küll aga noh (.) suurtes majades on raske `teha neid.

A: n seda nüüd `küll jah.=

Pihlak (1985: 83) loeb VV-ühendi *hakkama* + *ma*-infinitiiv neutraalset algust väljendavaks, milles *ma*-infinitiiv võib olla nii tahtmatut (*hakkas valutama*) kui tahtlikku (*hakkas pilli mängima*) tegevust väljendav.

ma-infinitiiviga väljendatud tegevuse algus on tuleviku tähenduse taustal ilmselt olulisem järgmistes näidetes:

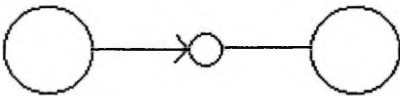
(75) **Hakkame** nüüd **minema**.

(76) (.) ma=n `neljast saadik üleval, silm jäme peas vahid (2.0) ja:
 ja=sis=ku kui sa **akad** 'tulema akkama', (0.5) sis sa jääd `magama.
 (2.5) `irmus koht.

Näites 77 avaldub EKGs kirjeldatud modaaltähendus:

(77) [lõpuks sa] `ostad `ikka midagi ja pärast **hakkab** sul sealt väravast
 `läbi [minnes] ((rike)) 'piiksuma kuna `müüja unustab

3.2.10. *andma*

Joonis 3.2.10. *Annan lapsele õuna.*

Verbi *andma* tähendusi käsitlesin magistritöös (Tragel 1999), selles olid tähelepanu all põhiliselt verbi tähenduste omavahelised suhted ja tähendusülekanded.

Käesoleva töö selle osa piirangute (vt 3.1) kaudu määratletud juhtudest mahub *andma* kasutustest siia vaid modaalne kasutus. Osalt on sellega seotud ka *andma*-verbist pärit artikloid *antud* ja partikloid *anna* (Tragel 1999: 47–50), kuid nende täpsem analüüs ei ole seotud esinemisega verbiühendites.

EKSSis (I kd, 1. vih.: 104–108) on *andma* esimene tähendus 'ulatama, kellegi kätte v. kättesaadavusse toimetama' ja teine tähendus 'loovutama, kellegi teise omandusse, valdusse v. kasutusse siirma'. Siin käsitletav modaalne tähendus on kümnes ja seda kirjeldatakse järgmiselt 'impers. (hrl. koos *da*-infinitiiviga) pingutust pakkuma, jõudu, vaeva, aega, püsivust nõudma; jätkuma' (vrd ka *saama* võimalikkuse tähendus, nd nr 13).

Leksikonis on mõistel GIVE viis võimalikku grammatikaliseerumise rada: benefaktiiv, kausatiiv, millessegi/kellessegi puutumine või seotud olemine (ingl *concern*), daativ ja eesmärk. Allikmõiste GIVE muutub pigem käände markeriks kui abiverbiks (vrd teised tuumverbid). (Lk 149–155.)

Keeleuurijad on mõiste GIVE väljendusvahendite ja grammatikaliseerumise vastu maailma keeltes viimasel ajal suurt huvi üles näidanud — mulle on teada kaks sellele pühendatud raamatut: John Newman *Give : A Cognitive Linguistic Study* (1996) ja tüpoloogiakogumik *The Linguistics of Giving*. ((ed.) J. Newman, 1997).

andma-verbil on modaaltähendus konstruktsioonis [(N_{Ad} andma:3P-SING/(PLUR) V:INF_{da}], kõige tavalisem on ainsuse kolmanda isiku olevik *annab*, ka EKSSis on täheldatud, et modaalkasutuses on see verb impersonaal-

selt. Kui modaalse protsessi agent on lauses väljendatud, siis on see alalütlevas (näiteks *Mul annab seda värki tükk aega seedida*).

Ka *andma* modaal tähendus (vrd *saama*) on vahel piisava kontekstiga kaheti tõlgendatav:

- 1) infinitiiviga väljendatud tegevust on raske ja/või keeruline sooritada (dünaamiline modaalsus) või
- 2) infinitiiviga väljendatud tegevuse sooritamise on/ei ole võimalik (episteesiline modaalsus).

Dünaamilise modaalsuse tõlgendus on primaarne järgmises näites:

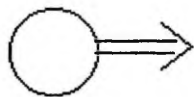
(78) seda ikka **annab** lahti **muukida**. (0.5) `süda`päeval keset `Toila tal on enne seda (.) post`kontorit Toilamõisa küla vahel. (0.5) `käidi `sies, (.)

Järgnevad näited on klassikalise modaalsuse liigituse alusel tõlgendatavad episteesiliseks modaalsuseks. Neis teatab kõneleja, et teatavate (kas temast või millestki muust sõltuvate) eelduste täitumise korral on infinitiiviga väljendatud tegevuse sooritamise võimalik. Pihlak (1985: 85–86) nimetab selliseid konstruktsioone protsessuaalset analüütilist tegevusviisi väljendavaks, näidetena mh *andis astuda, andis imestada, andis ronida* jt.

(79) Siin **annab** veel palju ära **teha**. (vrd ka *Siin saab veel palju ära teha*)

(80) [ei=ei] MA NÄEN ET LAUAJUPID ON `LÜHIKESED, siis võtame need jupid kõik `lahti=sin. (1.5) **annab võtta** `küll jah (2.5) ilusasti on. (1.2) muidu et on kui pikad on (--[-]) see

3.2.11. tegema

Joonis 3.2.11. *Ma teen tööd.*

Verb *tegema* esineb eesti keeles VV-ühendis väga piiratud.¹¹ EKSSis (VI kd, 1. vih.: 140–148) on *tegema* esimene tähendus ‘midagi valmistama, tekitama, looma’. Kokku on sel verbil EKSSis 18 tähendust. Kaheteistkümmes tähendus on “seoses tegelikkuse esitamisega teistsugusena”, sellest on asjakohane vaadata alltähendust *b.*: “teesklema (eitusega ka:) välja tegema”, näitelausestena mh:

¹¹ Formaalselt vastab VV-ühendi tingimustele *teen süüa*, aga selles on infinitiiv sisuliselt selgelt ASI, mitte SUHE (vrd Langacker 1987: 249).

Kui vanemad koju jõudsid, tegin end magama. ..., aga ma ei teinud märkamagi. Ei tee teadmagi, .. Ei tee teise küsimust kuulmagi. Õpetaja ei tee nägemagi, .. (lk 143). Nendes näidetes on see tähendus selgelt seotud eitusega, infiniitne verb on enamasti nn kognitiivverb, millele on tihti lisatud liidepartikkel *-gi*. Jaatavatest kasutustest tunduvad loomulikud näiteks *teeb nägema / kuulma* (siis vasupidi kui EKSSi kirjelduses). Oletan, et mõnes maailma keeles võiks grammatiliselt markeeritud teeskluse kategooria olemas olla. Leksikonist ma selle kohta andmeid ei leidnud.

Ühend *teeb minema* võib kontekstist sõltuvalt tähendada 'asutab minema' või 'paneב minema = inhoatiivne' ja võibolla veel midagi. Sellised kasutused ei ole igapäevakeeles tavalised ja seetõttu nende võimalikke grammatilisi funktsioone siin pikemalt ei käsitleta.

Leksikonis on allikmõistel DO viis sihtmõistet (kausatiiv, kontinuaatiiv, rõhutamine (*EMPHASIS*, nt ingl *He did come*), kohustus ja pro-verb (lk 117–120). Neist viimane paistabki olevat eesti keele *tegema* levinumate kasutuste lähim vaste. Leksikoni üks näide on hausa keelest (afroaasia keelkond): selles on "tühi" verb, vrd *Yaa yi aiki* 'SING-MASK-3P tegema töö' 'Ta töötab', vrd ee *Ta tegi tööd ~ Ta töötas*. Ka näiteks inglise keeles on nii verbi *make* kui verbi *do* grammatilised kasutused tavalised (*Susie made John wash the car* — kausatiiv, leksikon lk 117).

3.2.12. *tahtma*

Joonis 3.2.12. *Ma tahan uut autot.*

Verb *tahtma* on tuumverbide hulka arvatud peale käesoleva väitekirja esimese artikli ilmumist (selle loendites see ei kajastu) ning kaasamise põhjuseks on mh selle levik modaaltähenduse väljendajana ka elutute agentide puhul. *tahtma* vastab ka tuumverbidele esitatud sageduse ja varajase omandamise kriteeriumidele (vt 2.2).

EKSSis (VI kd, 1. vih.: 42–43) kirjeldatakse *tahtma* modaaltähendust (teine kuni viies tähendus) järgmiselt: 2. '(millegi kohta, mille järele on vajadus, mida on tarvis teha:) (tungivalt, vältimatult) vajama'; 3. 'kipsuma, pidama'; 4. koos eitusega osutab, et millegi toimumine on takistatud, puudub eeldus millekski; 5. koos *da*-infinitiiviga osutab, et miski pretendeerib millelegi, selleks vajalikke eeldusi omamata.

EKG järgi (II: 186) on *tahtma* tähenduses deontilise modaalsuse komponent, näitena on toodud *Põrandad tahavad värvida*.

K. Habichti järgi (2001a: 270) väljendas *tahtma* ühendites *da*-infinitiiviga vanas kirjakeeles mh dünaamilist modaalsust. Huvitavaks peab K. Habicht seda, et tänapäeval ei kasutata seda konstruktsiooni episteemilises modaalsustähenduses, kuigi vanas kirjakeeles oli see väga levinud (samas, lk 273–274).

Leksikonis on mõistel WANT kolm sihtmõistet: avertiiv (lähteks mõiste WANT mineviku vorm, nt afroaasia keelkonna margi k 'peaaegu'), tulevik ja proksimatiiv (nt ungari k proksimatiivsuse marker *akar*) (lk 309–313).

Kõigis järgnevates näidetes väljendab *tahtma* vajadust: elutu agendiga peab/peaks toimuma infinitiiviga väljendatud tegevus. Üsna sarnaselt väljendab sellist suhet ka *tahtma* ja *mine*-teonime ühend (nt *ja=sis`juust on ka nimodi ästi ära`hallitanud`pealt=ä. he \$ et`lõika ta sealt`välja. \$ / H: ta tahab`riivimist tavaliselt. / V: @ ää`saia=peale. `ei`tea. @ / H: ma=i=tea. `viimane: kord ta tahtis*).

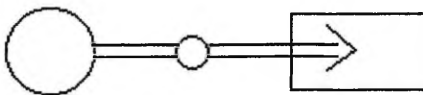
(81) Püksid tahavad pesta.

(82) *tnx, mul jah, auto ju pole ka enam niiiii uus, et tahab nagu külmaga pisut enam aega saada ja niisama lõhkuda masinat ju ka ei taha... aga tänud...:*) (www.perekool.ee foorum)

(83) Kapsas tahab alati ka natuke suhkrut saada. (www.perekool.ee foorum)

tahtma moodustab ühendeid ka *ma*-infinitiiviga (nt *ta tahab sööma, laps tahab magama*), kuid nende kokkukuuluvus ja *tahtma* tähendus neis on andmete vähesuse tõttu praegu ebaselge. Täpsemate järelduste tegemiseks vajab põhjalikumat uurimist ka *tahtma* modaaltähendus.

3.2.13. *panema*

Joonis 3.2.13. *Panen raamatu lauale.*

Mõistel PUT on leksikonis (lk 248) üks sihtmõiste: kompletiiv (nt Trans-Uus-Guinea keelkonna imonda k perifrastiline terminatiivse aspekti marker *pada*).

EKSSis (IV kd, 1. vih: 157–161) on *panema* esimene tähendus 'kuhugi, mingisse kohta asetama, paigutama', kolmas tähendus 'mingit tegevust v. seisundit esile kutsuma' ja seitsmes tähendus (märgendiga *kõnek.*) 'hakkama,

mingit tegevust alustama (hrl. häälitsemise v. liikumise kohta)'. Esimene on selle verbi skemaatilise tähenduse aluseks olev tähendus, teine (EKSSi kolmas) supiini illatiiviga esinev kausaalsuse tähendus ja kolmas (EKSSi seitsmes) samuti supiini illatiiviga esinev intseptiivsuse tähendus.

EKG (II: 258) loetleb *panema*-verbi faasiverbide hulgas, mis moodustavad *ma*-tegevusnimega ahelverbi, kus finiitverb väljendab tegevuse või protsessi vahetut algust. *panema*-verbi sisaldav näitelause on *Sireen pani undama* (samas). Kausatiiv-direktaalseks nimetatakse teiste hulgas verbi *panema*, mida laiendab kohamääruslik *ma*-infinitiiv, näitena *Ta pani pesu kuivama* (EKG II: 252).

panema (ning *ajama* ja *laskma*) kausaalset tähendust ja grammatikaliseerumist on käsitlenud R. Kasik (2001). Tema sõnul iseloomustab analüütilisi kausaalseid konstruktsioone see, et neis on süvastruktuuris alati kaks subjekti: grammatikaliseerunud verbi (kausaaalsust väljendava verbi) subjekt ja infinitiivse verbi subjekt. Kausaalse verbi subjekt ise ei osale tulemsündmuses (Kasik 2001: 117–118).

Põhiliselt kausaalsust väljendab *panema* järgmistes näidetes:

(84) Sibil **paneb nutma**.

(85) ja=sis ee kell `viis olid nad no `nii segi omadega onju (.) et nad tulid **panid** se- selle: magamistoa: tule `põlema ja hakkasid seal 'ringi `hüppama ja > mingit `lulli `juttu [ajama=ja

(86) `võimalik, kusjuures oli nii `andekas, et=noh=et `me läksime kogu `perega, (0.5) ja siis, ema **pani** siis meid nagu `ettepoole `istuma, sinna:, et=noh, nii, `oksendama ei akkas, ja kogu aeg `jälgis meid, et kas meil on näost rohelised akkame minema, s=meil akkas `paha juba või niiviisi, > kogu aeg olid kilekotid `käes.

Pihlak (1985: 84-85) mainib *panema*-verbi intensiivset algust märkivate verbide hulgas, nt *pani ajama*, *pani itsitama*, *pani põgenema* jt.

Intseptiivne tähendus on *panema*-verbil ühendites liikumisverbidega (näide 87) ja häälitsemisega seotud tegevusi väljendavate verbidega (näide 88):

(87) Poisid **panid jooksuma**.

(88) /jutt käib veekeskuses torust alla laskmisest/

F: (mia) esimene kord ka tulin alla=hoitsin kinni, teinekord mõtsin juba `ooh? lasin ka minema=s= `raisk=ku- \$ **minema** 'pani. (.) ei `koskilt `kinni (enamp `võtta teat.)

(89) panin ta sis `voodisse ta **pani** <`ir:msasti '**karjuma**> (.) mina lükkasin sis ukse ikka lukku keerasin ka=ja (.) ja panin lidudes `poodi.

(90) Ema **pani nutma**.

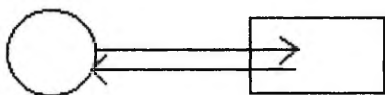
da-infinitiiviga VV-ühendites (näide 91) on tähendusaspekt erinev supiiniühendite omas: intseptiivne aspekt *da*-ühendites puudub, pigem väljendavad need

duratiivust. Kasutus on piiratud, järelduste tegemiseks vajab see täpsemat uurimist.

(91) Ta **pane** karjuda nii mis jaksab.

Eesti tuumverbide grammatikaliseerumisradadele tüpoloogilist tausta otsides ei saanud ma just *panema*-verbi puhul grammatikaliseerumisleksikonist abi: sihtmõisteid kausaalsus ja intseptiiv allikmõistel PUT selles ei ole, neis mõlemis aga *panema* eesti keeles esineb.

3.2.14. *käima*

Joonis 3.2.14. Käin poes.

EKSSis (II kd, 4. vih.: 702–708) on *käima* esimene tähendus ‘astudes, kõndides, sammudes liikuma’, selle antonüümiks väidetakse olevat *jooksma*, teine on aspektitähendus ‘kuhugi minema ja sealt tagasi tulema’.

Leksikonis ei ole allikmõistet ‘walk’, on allikmõisted GO ja GO TO (vt eespool *minema* kirjeldust 3.2.5), millest *käima* võrdluseks sobib GO TO (lk 159), nt djinangi k verbist *giri*- ‘go’ on tekkinud habituaalset aspekti väljendav abiverb.

käima esineb ka nn TO-FROM (vrd Pajusalu 2001a) aspekti väljendavana ühendites *ma*-infinitiiviga ja selle seesütleva käände vormiga. Ühendites kajastub ka *ma*-infinitiivi eesmärgi- ja suunatähendus (näide nr 94) ning *mas*-vormi lokaliseeritum ja staatilisem tähendus (näited 92–93) (vrd ka EKG II: 255: *mas*-tarind kohamäärusena). *käima* ja *ma*-infinitiivi tarind kannab ka rohkem habituaalse aspekti tähendust: *ma*-infinitiiviga väljendatud tegevus on igapäevane, korduv, tavaline (näide 94).

(92) **Käid vaatamas** ja kui meeldib, ostad ära.

(93) [ilmselt `küll] need on ma **käsin** nüüd `välja **võtmas** sellest=[ee] `hoiukassast.

(94) Tal **käib** ema last **hoidma**.

Seriaalkonstruksioonides väljendab *käima* samuti nn TO-FROM aspekti. Lisaks on sellel vähemalt imperatiivsetes tarindites (näide 95) ka intensiivistav funktsioon.

(95) **Käi too** koolist noodid ära!

Järgmiste näidete seriaalkonstruksioonides on *käima*-komponendi funktsiooniks väljendada duratiivset aspekti (teise verbiga väljendatud tegevus toimub viidatud ajahetkel), millele lisandub liikumise tähendus (ei kuulutamine (näide 96) ega vaatamine (näide 97) ise liikumistähendust ei sisalda). Mõlemas näites on olemas ka habituaalne aspekt.

(96) **Käib kuulutab** kohvikutes ja ajalehetoimetustes, et hävitab end teadlikult. (segakorpus)

(97) suvel onju seal kaubamajas ja =s Tallinnas sõbrannaga ja (.) ja **käime vaatame** et mingi turvamees käib meil taga kogu aeg

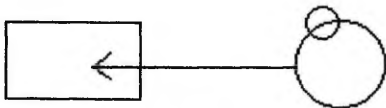
käima esineb ka kolmeosalise seriaalühendi teise komponendina:

(98) Ma **lähen käin toon** sulle šokolaadi.

käima tähendusi on asendiverbide (*seisma, istuma* jt) tähendustega võrrelnud R. Pajusalu (2001a), verbiühendites esinemist esitatud materjali hulgas ei ole.

käima esinemine seriaaltarindites on ära märgitud käesoleva töö viiendas artiklis "Seriaalkonstruksioonist eesti keeles".

3.2.15. *tooma*

Joonis 3.2.15. *Toon koti koju.*

Leksikonis ei ole mõistet 'bring', lähima vaste GET sihtmõisted on toodud eespool *saama* kirjelduse juures (3.2.2).

EKGs (II: 252) on *tooma* näide kausatiiv-direktaalse verbina, mille sihtkohta väljendab *ma*-infinitiiv (*Ega ma toonud teda siia magama!*).

Verbi *tooma* esinemine VV-ühendis ei ole kuigi sage (samuti verbi *viima*). Tooja ei ole tavaliselt infinitiiviga väljendatud tegevuse sooritaja:

(99) **Tõin** saapad **parandada**.

(100) **Toon** lapse **laulma**.

Ühe näite leidsin ka suulise kõne korpusest:

(101)E: kes tegi need. (.) mänguasjad

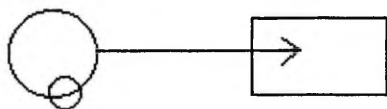
M: mm misasjad (.) millised

E: kõik=ned mänguasjad kes on teinud ( ) lihtsalt või on inimesed **on toonud** siia **müija** =vä

M: ei siin on näiteks need nukud siin ja need ja need on Miiia Silla tehtud ((osutab käega riulil olevatele nukkudele))

E: mhmh

3.2.16. viima

Joonis 3.2.16. Viin raamatu raamatukokku.

Leksikonis ei ole lähtemõistet 'carry', kuid on üsna sarnase tähendusega TAKE, mille sihtmõisted on loetletud eespool võtma kirjelduse juures (3.2.8).

Verbi *viima* näiteid analüüsides paistab silma, et *viia* võib ükskõik kes / mis ükskõik mida/keda ja ükskõik kellele/kuhu/milleks, nt *Nii võibki tõdeda, et Veidemanni pakutud "kolmas tee" Venemaa ja NATO vahel viib meid paraku "kolmandasse maailma"* (EKI korpus). Niisiis on tähendus skemaatiline, mis võimaldabki palju laiendusi.

EKSSi käsikirjas on *viima* esimene tähendus '(eemaldudes) kaugemale .. kandma, vedama ..' (*Viin kella parandada, parandusse*). Teise tähenduse 'juhtima, saatma (ise kaasas olles)' juures on mh näited *Ema viis lapse magama, Noormees viib su meelsasti tantsima*.

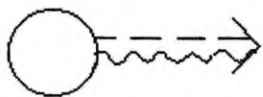
viima esineb koos nii *da-* kui *ma-*infinitiiviga, kuid mitte kuigi sageli. EKGs nimetatakse selle funktsiooni kausaal-direktaalseks ja täpsustatakse, et verb väidab olendi või eseme ümberpaigutamist ruumis (II: 252, *Nad viisid kannatanu tупpa toibuma.*). Finiitverbi agent (*viija*) ei ole tavaliselt infiniitse verbiga väljendatud tegevuse sooritaja ((näide 102) — mina ei paranda saapaid, (103) — mina ei laula; v.a nt söömine, mida sellisel juhul enamasti koos tehakse (104)):

(102) **Viisin** saapad **parandada**.

(103) **Viin** lapse **laulma**.

(104) Phyllis, kas sa viiksid selle mu kabinetti? Emme siin **viib** mu **sööma**.
(EKI korpus)

3.2.17. *laskma*

Joonis 3.2.17. *Ta laseb uksekella.*

EKSSi *laskma* märksõna (III kd, 1. vih: 61–64) esimene ja seitsmes tähenduskirjeldus on modaal- ja kausaaltähendus(t)e kohta: 1. ‘lubama, võimaldama, mitte takistama’ ja 7. ‘midagi kellelgi teha paluma v. käskima; millegi sooritamiseks korraldust andma’.

Leksikonis (lk 188–193) on allikmõiste LEAVE (‘to leave’, ‘to abandon’, ‘to let’, ‘to exit’) sihtmõisteteks järgmised kategooriad: ablatiiv, kompletiiv, egressiiv (tegevuse lõpetamine või katkestamine), hortatiiv, eitus ja permissiiv (nt sks *Lass ihn kommen*).

Partikli *las* arengulugu jälgides on verbi *laskma* tähendusi kirjeldanud Helle Metslang (2000). *laskma* kausatiivset kasutust on jälginud Reet Kasik (2001).

Mittemodaalset kausatiivsust (kuratiivsust) väljendavad neil autoritel järgmised näited:

(105) Direktor **laseb** Otil ukse taga **oodata**. (Metslang 2000: 62, nd nr 7)

(106) Mees **lasi** fotograafil endast pilti **teha**. (Kasik 2001: 106, nd nr 47)

Näites 107 moodustab *laskma*-verb ühendi supiiniga, mis oma suuna- ja eesmärgitähendusega mõjutab ka kogu tarindi tähendust, vrd *lasta keema* ‘keeta seni, kuni algab keemine = kausatiivne’ ja *lasta keeda* ‘keeta; võimaldada olukord, milles keemine saab toimuda = modaalne’ (aga vrd Kasik 2001: 111–112):

(107) Piim, millesse on lisatud vanilli, ajada keema, lisada külmas piimas segatud kartulijahu, **lasta keema**. (AJA1990\ml0154)

Modaalset kausatiivset tähendust väljendavad samade allikate järgi järgmised näited:

(108) Mari **laseb** Jüriil **magada**. (Metslang 2000: 62, nd nr 6)

(109) Peremees **laseb** majal **laguneda**. (Kasik 2001: 106, nd nr 46)

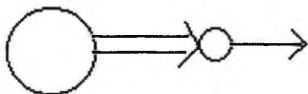
Järgmistes suulise kõne korpuse näidetes modaalset ja mittemodaalset kausatiivsuse eristamine nii lihtne pole. Ka ei ole (mitte)võimaldaja (vt Metslang 2000) järgnevates näidetes (110–111) prototüüpne elus entiteet (arvuti, korter).

Kasik (2001: 106) kirjutab “Differently from the verbs *ajama* and *panema*, the verb *laskma* as a causer requires an obligatory doer or, that is, a person.” Niisiis peaks neid näiteid ilmselt tõlgendama mittekausatiivseteks modaalsseteks:

- (110)E: (-) aint `helistamise `pro-bleem ei=ole=vaid=see `ümb er kus=ned kuradi `elanikud, kõik kes seal `elavad `korteris m nigu `kõik räägi- vad, minu=arust=te=olete `v:eidike=`teie=seal `kuradi (.) siuke: `korter kes **ei lase** `teistel **elada** (---) naabrid=ja=`teised=seal.
A: soo? (1.0) `vata=kuhu pööratakse `asjad. (1.0) vot `see [(-)]
- (111)H: mhmh see on `selles on asi=et et tal on see (0.5) mh (.) ta **ei lase** `seivida, ta ei lase sul: kui sa `seivid, sis ta sa- ta=läheb koos sellega `ketta peale eksju,
V: mhmh=

Verbi *laskma* grammatikaliseerumise näiteks on ka partikli *las* kujunemine. See on protsess, mille käigus leksikaalsetest vahenditest tekivad teksti ja diskursuse tasandi üksused. Seda protsessi on põhjalikult käsitletud H. Metslang (2000), võrreldes seda ka inglise k *let*-partikliga. Nagu inglise *let*, hakkab ka eesti *las* moodustama suuremaid üksuse staatusega konstruktsioone, nt *las ta olla* ‘aitab, jätke rahule’.

3.2.18. *ajama*

Joonis 3.2.18. *Ma ajasin tassi ümber.*

EKSSi (I kd, 1. vih.: 58–62) *ajama* tähendustest on siinkohal olulisemad esime: ‘teat. suunas v. kuhugi liikuma sundima; tagant kihutama, kannustama’ ja kolmas: ‘ka impers. mingit füsioloogilist protsessi v. psüühilist seisundit, tundmust, meeleolu jne. esile kutsuma’, osalt ka neljas ‘midagi v. kedagi mingisugusesse olukorda, seisundisse viima v. mingisuguseks muutma’.

Leksikonist *ajama*-verbile täpselt vastavat allikmõistet leida ei õnnestunud. Kausaalsuse tähendusele vastab allikmõiste MAKE. Inglise verbiga *make* väljendatud kausaalsus on paremini võrreldav eesti *panema* kausaalsustähendusega (vrd näide *Susie made John wash the car* 3.2.11, leksikonist, lk 117). *ajama* skemaatiline tähendus (vt joonis 3.2.18) on sarnane *tegema* skemaatilise tähendusega (vt joonis 3.2.11). *tegema* ‘valmistamise’ tähenduses peaks joonistama

ka protsessi tulemuse, see on võrreldav *ajama* kausaalse tähenduse tulemusena tekkiva olukorraga.

Verbi *ajama* tähendusi on käsitlenud Reet Kasik (1999, 2001). Artiklis "Ajab segadusse: eesti ja soome keele leksikaalsetest erinevustest" (1999) võrdleb ta *ajama*-verbi tähendusi sama päritolu soome verbi *ajaa* omadega. Autor tõdeb, et "eesti keeles on mõningaid näiteid, kus võiks peaaegu väita, et *ajama*-verbi tähendus on grammatikaliseerunud ja väljendab pelka kausatiivsust" (lk 37). Artiklis "Analytic causatives in Estonian" (2001) vaatlebki R. Kasik mh *ajama* kausatiivset kasutust ka tarindites *ma*-infinitiiviga, nt:

(112) Kiitus **ajab** su pea ringi **käima**. (Kasik 2001: 100 / ILU1990\ilu0054)

(113)[ei] (.) `see ei muuda asja, teil ei `ole `praegu seda `haigust, {võite} täiesti `normaalset elu elada.(1.0) a lihtsalt võib vaadata oma `riided `küll üle, kui `on (.) noh `suveks et (0.6) ja `kevadeks et just siuksed `sünteesilised riided **ajavad** nahka rohkem **'higistama** (0.6) noh `parem on `puuvillamaterjalist ja siuksed `naturaalmaterjalist.

Viidatud artiklis (Kasik 2001) esitatud näite 59a (lk 111) kuju *Perenaine paneb/ ajab supi keema* tõlkega 'The housewife brings the soup to the boil' on eksitav: supi keema panemine ja supi keema ajamine on protsessi erinevaid etappe hõlmavad tegevused (vt ka näite 117 kommentaar *laskma* kirjelduse juures 3.2.17). Tõlge vastab vaid *ajab keema* aspektile, *paneb keema* väljendab siin pigem intseptiivset aspekti, *Ta paneb supi keema* tõlge inglise keelde oleks 'She started making soup'.

Järgnevad näited on *ajama* kausatiivsest kasutusest üsna vanades tekstides:

(114)Tuletikkude sindikat on tikkude hinnad nii kõrgele tõstnud, et suur kasu paljuid uusi tikuwabrikuid **ajab asutama**. (AJA1910\wi0301)

(115)See kõne **ajas** Tekla ihu karwadki hirmu pärast **wärisema**. (ILU1890\pro0013)

3.3. Kokkuvõte

Järgnevates tabelites võtan eelnevas esitatud näidete põhjal kokku tuumverbide grammatilistes funktsioonides kasutuse VV-ühendites.¹²

Tabelites on andmed põhiliselt tuumverbide VV-des täheldatavate grammatiliste funktsioonide kohta. Üksikud erandid on selgitatud alaviidetes.

Nendes tabelites on võrreldes artikli "On Estonian Core Verbs" (Tragel 2001a) tabelitega tuumverbide järjestust muudetud: see vastab sagedussõnastiku (Kaalep, Muischnek 2002) sagedusjärjestusele. Käesolevas esituses on tabelitesse lisatud *tahtma*.

¹² Tabelite andmed ei ole täielikud, sest kõiki tuumverbe ei ole põhjalikult analüüsitud.

Grammatilised kategooriatest on kaasatud ainult need, mis esinesid grammatikaliseerumisleksikonis (Heine, Kuteva 2002).

Verbide esinemissageduse ja grammatiliste tähenduste arvu vahel on positiivne korrelatsioon. Kõigi verbide puhul ei saa tulemusi siiski võrreldavaks pidada, sest grammatiliste funktsioonide arv peegeldab paraku ka verbi VV-ühendites esinemise uuritust.

Kõige rohkem grammatilisi tähendusi on verbidel *olema*, *saama*, *tulema* ja *pidama*. VV-ühendis esinevate *tegema*, *viima* ja *tooma* grammatilised funktsioonid on marginaalsed.

Tabel 1. Eesti keele tuumverbide grammatilisi kategooriaid.

Gram. kat. liik	Tuumverb Gram. kat.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
		olema	saama	tulema	pidama	tegema	minema	võima	jääma	võtma	hakkam	andma	tahtma	panema	käima	tooma	viima	laskma	ajama
TEMP	minevik	+																	
	futuurum	+	+	+			+				+								
ASP	intseptiiv			+			+		+	+	+			+					
	kompletiiv		+	+															
	andatiiv						+												
	habituaal														+				
	progressiiv	+																	
	proksimatiiv	+																	
	muutus								+										
MOD	võime		+		+			+											
	deontiline	+		+	+			+				+	+						
	episteemiline		+		+			+				+							
KAUS													+		+	+	+	+	
KV	kvotatiiv				+														
	avertiiv				+														
TM	passiiv		+																
PRO-V ¹³		+				+													
PRTL ¹⁴											+							+	

¹³ Pro-verbi kategooria kaasamisega rikun verbühendis esinemise piirangut, aga kuna see on seotud kahe tuumverbi väga olulise kasutusvaldkonnaga, siis toon selle siin erandina.

¹⁴ Partikli kategooria ei ole otseselt seotud VV-ühendisse kuulumisega, kuid selle funktsioonid on grammatilised ning siin välja toodud partiklilaadseid ja partiklikasutusi eesti keeles on uuritud: kirjakeele artikleid *antud*, kõnekeele partikleid *anna*; partikkel *las*.

Tabelis 2 on kokkuvõte tuumverbiga VV-ühendis esineva teise verbi vormidest väitekirja käesolevas osas esitatud näidete põhjal. Välja on jäetud partitsiipidega ühendid (ainult verbidega *olema* ja *saama*). Selles tabelis ei kajastu ka seriaalühendi andmed, sest see on ühend, milles kõik liikmed on samas vormis. Väga piiratud kasutusega või kinnistunud ühendite andmeid ei ole arvestatud.

Tabel 2. Tuumverbiga VV-ühendi teise verbi vorm.

infinitiiv \ tuumverb		tuumverb																	
		olema	saama	tulema	pidama	tegema	minema	võima	jääma	võtma	hakkama	andma	tahtma	panema	käima	tooma	viima	laskma	ajama
<i>da-inf</i>		+	+	+				+	+	+		+	+	+		+	+	+	
<i>ma-inf</i>	<i>ma</i>		+	+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	+	+
	<i>mas</i>	+												+					
	<i>mata</i>	+							+										

Nii *da-* kui ka *ma-*infinitiiviga ühendites esinevad *saama*, *tulema*, *jääma*, *võtma*, *tahtma*, *panema*, *tooma*, *viima* ja *laskma*. Ainult *da-*infinitiiviga ühendites esinevad *olema*, *võima* ja *andma*. Ainult *ma-*infinitiiviga esinevad *pidama*, *tegema*, *minema*, *hakkama*, *käima* ja *ajama*. *ma-*infinitiivi käändeliste vormidega moodustavad ühendeid *olema*, *jääma* ja *käima*.

Ainult *da-*infinitiiviga esinevad verbid (*olema*, *võima*, *andma*) on neis ühendis kõig rohkem või vähem modaaltähenduslikud. Samas ei saa (vähemalt käesolevas osas esitatud näidete põhjal) modaalverbi *pidama* kasutada ühendites *da-*infinitiiviga (*?Ta peab tulla*; *?Meelis pidi autot teha*).

Verbid, mis esinevad mõlema infinitiiviga, on ühe infinitiiviga ühendis üldiselt ühes ja teise infinitiiviga ühendis teises funktsioonis, näiteks *saab olema* 'tulevik' ja *saab olla* 'episteemiline modaalsus'. Erandiks on *panema*, mis ühendites *ma-*infinitiiviga väljendab kausaalsust või intseptiivsust.

SISSEJUHA TUSES VIIDATUD KIRJANDUS

- Aikhenvald, Alexandra Y. 1999.** Serial Constructions and Verb Compounding. Evidence from Tariana (North Arawak). — *Studies in Language* 23:3, pp. 469–498.
- Brugman, Claudia M. [1981] 1983.** *Story of 'over'*. Trier: L. A. U. T.
- Bybee, Joan, Hopper, Paul 2001.** Introduction to frequency and the emergence of linguistic structure. — *Typological Studies in Language* 45, pp. 1–26.
- Bybee, Joan, Revere Perkins and William Pagliuca 1994.** *The Evolution of Grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace 2002.** Putting grammaticalization in its place. — *New Reflections on Grammaticalization*. *Typological Studies in Language* 49, ed. by I. Wischer and G. Diewald. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 395–412.
- CHILDES.** <http://chilDES.psy.cmu.edu/data/other/>
- EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG H = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Köited I–VI, 1988–2001.** Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut/Eesti keele Instituut/Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSSi käsikiri.** Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 2001.** Some notes on the grammaticalization of verb *pidama* in Estonian. — *Estonian: Typological Studies V*, ed. by M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu, lk 7–25.
- Fillmore, Charles J. 1985.** *Frames and the Semantics of Understanding*. — *Quaderni di semantica VI* — 2.
- Goldberg, Adele E. 1995.** *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Habicht, Külli 2001a.** *Vanhan kirjaviron modaalirakenteista*. — *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit Tõnu Seilenthal*. Curaverunt: Anu Nurk, Triinu Palo. Tartu, lk 268–276.
- Habicht, Külli 2001b.** *Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal*. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Heine, Bernd 1993.** *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd 1997a.** *Possession. Cognitive sources, forces, and grammaticalization*. *Cambridge Studies in Linguistics* 83. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd 1997b.** *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd 2002.** On the role of context in grammaticalization. — *New Reflections on Grammaticalization*. *Typological Studies in Language*, 49, ed. by I. Wischer and G. Diewald. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 83–101.

- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002.** *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, Mark 1987.** *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002.** *Eesti kirjakeele sagedussõnastik*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kangasniemi, Heikki 1992.** *Modal Expressions in Finnish*. *Studia Fennica Linguistica*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Vaasa.
- Kasik, Reet 1999.** Ajab segadusse: eesti ja soome keele leksikaalsetest erinevustest. — *Lähivertailuja* 10. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere, lk 29–38.
- Kasik, Reet 2001.** Analytic causatives in Estonian. — *Estonian: Typological Studies V*, ed. by M. Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu, lk 77–122.
- Kay, Paul 1998.** *An Informal Sketch of a Formal Architecture for Construction Grammar*. <http://citeseer.nj.nec.com/paul98informal.html>
- Keevallik, Leelo 2002.** *Grammatika suhtluses*. — *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste ja H. Öim. Tartu, lk 89–104.
- Lakoff, George 1990.** The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? — *Cognitive Linguistics* 1–1, pp. 39–74.
- Lakoff, George, 1987.** *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, 1993.** The contemporary theory of metaphor. — *Metaphor and Thought*. Ed. by A. Ortony. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1999.** *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
- Langacker, Roland W. 1990.** *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. — *Cognitive Linguistics Research* 1. Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 1987.** *Foundations of Cognitive grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1988.** A View of Linguistic Semantics. — *Topics in Cognitive Linguistics. Current Issues in Linguistic Theory* 50, ed. by B. Rudzka-Ostyn. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 49–90.
- Lindström, Liina, Iona Tragel 2000.** *Uurida suulist kõnet? — Noored teadused*. Toim. E. Ergma ja J. Engelbrecht. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, lk 44–51.
- Lyons, John 1977.** *Semantics. Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Metslang, Helle 1993a.** Verbitarind ajatähendust väljendamas. — *Virittäjä* 2, lk 203–221.
- Metslang, Helle 1993b.** Kas eesti keeles on olemas progressiiv? — *Keel ja Kirjandus* 6, 7 ja 8, lk 326–334, 410–416 ja 468–476.
- Metslang, Helle 1994a.** Eesti ja soome — futuurumita keeled? — *Keel ja Kirjandus* 9, 10, lk 534–537, 603–616.
- Metslang, Helle 1994b.** Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. *Dissertation*. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.
- Metslang, Helle 1996.** The Developments of the Futures in the Finno-Ugric Languages. — *Estonian: Typological Studies I*, ed. by M. Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4, lk 123–144.

- Metslang, Helle 1997.** Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. — Keel ja Kirjandus nr 4, lk 226–231.
- Metslang, Helle 2000.** Reflections on the Development of a Particle in Estonian. — Estonian: Typological Studies IV, ed. by M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu, lk 59–86.
- Metslang, Helle 2002a.** Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. — Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste ja H. Õim. Tartu, lk 164–178.
- Metslang, Helle 2002b.** Iseseisev verb või abiverb? Ettekanne süntaksiseminaril “Komplekslause eesti keeles” Tartu Ülikoolis 10. detsembril 2002.
- Newman, John 1996.** Give : A Cognitive Linguistic Study. — Cognitive Linguistics Research 7. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Newman, John (ed.) 1997.** The Linguistics of Giving. Typological Studies in Language, 36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ogden, Charles K. 1933.** BASIC English. A General Introduction with Rules and Grammar. Psyche Miniatures. General Series No. 29. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. Broadway House, Carter Lane E. C.
- Pai, Kristina 2001.** Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, lk 232–249.
- Pajusalu, Renate 1994.** Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. — Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5. 1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Toim. H. Sulkala ja H. Laanekask. Oulu, lk 83–97.
- Pajusalu, Renate 2001a.** The polysemy of *seisma* ‘to stand’: multiple motivations for multiple meanings. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2, toim. I. Tragel. Tartu, lk 170–191.
- Pajusalu, Renate 2001b.** Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga *seisma*. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, lk 250–274.
- Pajusalu, Renate 2002.** Peaaegu kõik kõigest ehk kvantorid ja argivestlus. Ettekanne ETF-i sõnavaragrandid päeval Tartus, 6. detsembril 2002.
- Pihlak, Ants 1985.** Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. — Ars Grammatica. Toim. M. Erelt ja H. Rajandi. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, Valgus, lk 62–93.
- Raukko, Jarno 1994.** Polysemia: Merkitysten verkosto — merkityksen verkko. — Kieli 8. Näkökulmia polysemiaan. Toim. P. Leino, T. Onikki. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, lk 36–69.
- Raukko, Jarno 1997.** The Status of Polysemy in Linguistics: From Discrete Meanings to Default Flexibility. — Yearbook of the Linguistic Association of Finland, ed. by T. Haukioja, M.-L. Helasvuo, M. Miestamo. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys, pp. 145–170.
- Reddy, M. J. 1993.** The Conduit Metaphor: A case of frame conflict in our language about language. — Metaphor and Thought. Ed. by A. Ortony. Chicago: The University of Chicago Press, pp. 164–201.

- Sandra, Dominiek, Sally Rice 1995.** Network analysis of prepositional meaning: Mirroring whose mind — the linguist's or language user's? — *Cognitive Linguistics* 1, pp. 89–130.
- Saukkonen, Pauli 1966.** Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II. Helsinki: Suomalaisugrilaisen Seuran toimituksia 140.
- Sildvee, Kadri 2000.** Täendusmuutused grammatikaliseerumisprotsessis. — *Keel ja Kirjandus* nr 12, lk 841–853.
- Tartu Ülikooli suulise kõne korpus.** <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>
- Toomet, Piret 2000.** Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus* nr 4, lk 251–259.
- Tragel, Ilona 1996.** *võima*-verbi tähendusrühmad eesti keeles. Eesti keele seminaritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel, Ilona 1997.** Kas ma võin saada ... ? *Saanko voida ... ?. *saama/saada* ja *võima/voida* eesti ja soome keeles. Bakalaureusetöö soome keele erialal. Käsikiri Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis.
- Tragel, Ilona 1999.** Verbi *andma* kognitiivlingvistiline analüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel Ilona 2000a.** Usage of the Verb *andma* 'to give' in the Domain of Verbal Communication. — *Estonian: Typological Studies IV*, ed. by M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu, lk 146–172.
- Tragel, Ilona 2000b.** Particles from verbs in spoken Estonian. Poster NorFa suvekoolis Tartus, 12.–18. juunil 2000.
- Tragel, Ilona 2001a.** On Estonian Core Verbs. — *Papers in Estonian Cognitive Linguistics*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2, toim. I. Tragel. Tartu, lk 145–169.
- Tragel, Ilona 2001b.** Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Täendus ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. — *Keel ja Kirjandus*, lk 99–110.
- Tragel, Ilona 2002.** Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. — *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Toimetajad R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. Tartu, lk 272–286.
- Tragel, Ilona, Margit Mikkilä 1994.** Suomen ja viron SAADA- ja VOIDA-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta. — *Lähivertailuja* 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Toim. H. Sulkala ja H. Laanekask. Oulu, lk. 114–123.
- Tragel, ilmumas = Tragel, Ilona.** Seriaalkonstruksioonist eesti keeles. Ilmumas ajakirjas *Keel ja Kirjandus*.
- Traugott, Elizabeth, C. 1989.** On the Rice of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. — *Language* 65:1, pp. 31–55.
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. — *Keel ja Kirjandus* nr 8, lk 468–477.
- Veismann, Ann, Ilona Tragel, Renate Pajusalu 2002.** Eesti keele põhisonavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. — *Täendusepüüdja. Catcher of the Meaning*. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks. Toim R. Pajusalu ja T. Hennoste. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Tartu, lk 312–328.
- Wierzbicka, Anna 2002.** Right and wrong: from philosophy to everyday discourse. — *Discourse Studies* vol. 4 (2), pp 225–252.

- Vija, Maigi 2000.** Ühe eesti lapse keeleline areng vanuses 1;5–2;0. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vija, Maigi.** Tuumverbide omandamine lapsekeele andmete põhjal. Käsikiri.
- Õim, Haldur 1965.** *tulema, saama ja pidama* tähenduste struktuuriline analüüs. Keel ja struktuur. Töid struktuurilise ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu Riiklik Ülikool (Eesti keele kateeder). Tartu, lk 27–45.

KOKKUVÕTE

Tuumverbid on sagedased tegusõnad, mida kasutatakse grammatilistes funktsioonides ja/või mis väljendavad üldisi mõisteid.

Praeguseks on eesti tuumverbide loendisse arvatud 18 verbi (kirjakeele sagedussõnastiku sageduse järjestuses): *olema, saama, tulema, pidama, tegema, minema, võima, jääma, võtma, hakkama, andma, tahtma, panema, käima, tooma, viima, laskma, ajama*. Loendi koostamisel on arvestatud ka eri tüüpi minimaalsõnavarade koostamise põhimõtteid (nt *Basic English* (Ogden 1933) ja semantilised primitiivid (Wierzbicka 2002)).

Tuumverbide hulga määratlemiseks on kasutatud sisulisi ja formaalseid kriteeriume. Eesti tuumverbe on võrreldud teiste keeltega universaalsuse kriteeriumi järgi. Sisulised kriteeriumid on: 1) grammatiline funktsioon (formaalselt avaldub näiteks süntaktilise iseseisvuse vähenemises või kadumises); 2) üldmõistelus (näiteks pro-verbina esinemine); 3) produktiivne konstruktsiooniskeem (tuumverbi konstruktsiooniskeemi alusel võib kujuneda iseseisva tähendusega konstruktsioon); 4) skemaatiline tähendus ning 5) polüseemilisus. Formaalsed kriteeriumid on: 1) suur esinemissagedus; 2) tuumverb peab olema lühike lihtne omasõna või väga vana laensõna ning 3) varajase omandamise kriteerium (lapsed omandavad tuumverbid esimeste verbide hulgas). Universaalsuse kriteeriumi põhjal peab tuumverbidel olema teistes keeltes vasteid, mis väljendavad grammatilist tähendust. Tuumverbide loendisse kaasamiseks ei pea verbil olema kõiki neid omadusi, kuid see peab vastama vähemalt ühele sisulisele, ühele formaalsele või universaalsuse kriteeriumile.

Nende kriteeriumide testimiseks läbi viidud katse tulemusel selgus kriteeriumide paikapidavus. Teine korraldatud katse oli nn loetelukatse, mis andis huvitava tulemuse ühe tuumverbi osas: 77 katseisiku kirjutatud 801 eri verbi hulgas ei olnud verbi *võima*.

Tuumverbi varajase omandamise kriteeriumi kehtivust vaadati CHILDESi andmebaasi ja M. Vija valmiva magistritöö käsikirja põhjal. Nende allikate andmetel ei esinenud kuni kahe ja poole aastaste eesti laste keeles tuumverbidest ainult verbe *võima, jääma, laskma* ja *ajama*. Põhjus võib olla selles, et nende verbide tähendus on üsna skemaatiline ja neid kasutatakse sageli grammatiliste funktsioonide väljendamiseks. Verb *saama* esineb neljal juhul viiest eitavalt: *ei saa, tulema*-verbist hakatakse esimesena kasutama lihtmineviku vormi *tuli*.

Tuumverbide grammatilistes funktsioonides kasutamist on vaadeldud nende verbiühendites esinemise põhjal. Kõige rohkem grammatilisi tähendusi on verbidel *olema, saama, tulema* ja *pidama*. Verbide *tegema* (vrd *ei tee nägemagi*), *viima* (vrd *viin lapse laulma*) ja *tooma* (vrd *toon ema vaatama*) grammatilised funktsioonid verbiühendites on marginaalsed. Tuumverbi universaalsuse kriteeriumi paikapidavust on kontrollitud grammatikaliseerumisleksikoni (Heine, Kuteva 2002) põhjal. Eesti tuumverbide universaalseid grammatikaliseerumisaradu otsides selgus, et grammatikaliseerumisleksikonis ei olnud allikmõistel

PUT sihtmõisteid KAUSATIIV ja INTSEPTIIV, eesti *panema* neis mõlemas aga esineb. Täpselt vastavaid allikmõisteid ei olnud ka verbidele *käima*, *viima*, *tooma* ja *ajama*. Kaugeleulatuvaid järeldusi ei saa siiski teha kahel põhjusel: käesolevas väitekirjas on põhiliselt sünkrooniline perspektiiv ja grammatikaliseerumisleksikon ei kirjelda kõiki võimalikke grammatikaliseerumisradu maailma keeltes.

Verbi *andma* on käesolevas väitekirjas lähemalt käsitletud verbaalse suhtluse valdkonna kasutustest lähtuvalt. Täenduslaienduste motivatsioonis on olulisel kohal põhitähenduse ja laienuvad tähenduse osaliste, nende omaduste, sündmuse struktuuri jms vahelised paralleelid, kuid nende vahel on ka suhteliselt süstemaatilisi erinevusi. Näiteks põhitähenduses *andma* andmisprotsessis siirdub ASI ANDJAlt SAAJAlle ja on protsessi lõpuks SAAJA valduses, kusjuures ANDJAI seda ASJA enam pole (vrd *Annan lapsele õuna*), verbaalse suhtluse valdkonnas seda viimast aspekti tavaliselt allikvaldkonnast kaasatud ei ole: ASI on ANDJA valduses ka peale andmisprotsessi ja on samal ajal ka SAAJA abstraktses valduses (näiteks *infot andma*, *nõu andma* jt).

Kaht tuumverbi — *saama* ja *võima* — on käsitletud võrdlevalt soome keelega. Modaalverbidel on universaalsed arenguskeemid. Reaalses kasutuses võivad aga isegi nii lähedaste keelte nagu eesti ja soome keel samast tüvest pärit verbid olla suhtluse seisukohalt väga olulistes tähendustes täiesti erinevad. On välja selgitatud verbide nn “riskirühmad”, milles samas tähenduses kasutatakse neid verbe vastupidiselt: näiteks ee *saama* (*kas sa käia saad?*) vastena soome *voida* (*voitko kävellä?*). Erinevusi ilmnes ka teistes tähendusrühmades, näiteks soome kohustusmodaalse kasutuse *sain siivota kaiken yksin* kõige loomulikum eesti vaste oleks *ma pidin kõik üksi ära koristama*.

Tuumverbid esinevad eesti keeles ka kahest-kolmest finiiitverbist koosnevates seriaalühendites. Sellise ühendi esikomponendiks võib olla *minema*, *tulema*, *käima* ja *võtma*. Kõige sagedasem neist on *minema*, mille funktsiooniks võib olla suuna osutamine kohta, kus toimub ühendi teise komponendiga väljendatud tegevus, selle tegevuse alguse osutamine või agendi tahte osutamine tegevuse sooritamiseks. Seriaalkonstruksioonis on esimene verb enamasti rõhutu, vahel ka lühenenud, selle funktsiooniks on teise verbiga väljendatud tegevusele mingi aspekti lisamine (*läm=vaatame*). Seriaalühendis määrab kogu lause vormi teine (või kolmas) verb (*läm=vaatame sauna*), mis viitab esikomponendi süntaktilise iseseisvuse kadumisele. Grammatikaliseerumise perspektiivist on seriaalkonstruksiooni materjali põhjal seletuste läbipaistev esitamine lihtne selle tõttu, et keeles on kasutusel nii lähtevariandid kui võimaliku grammatikaliseeruva tõlgendusega variandid. “Läbi paistavad” ka mitmed teised grammatilise vormi tekkimise eeldused, näiteks sage koosinemine ja selle põhjused — s. o verbidega väljendatud tegevuste seotus ja nende tegevuste “igapäevasus”.

KOGU VÄITEKIRJAS VIIDATUD KIRJANDUS

- Aikhenvald, Alexandra Y. 1999.** Serial Constructions and Verb Compounding. Evidence from Tariana (North Arawak). — *Studies in Language* 23:3, pp. 469–498.
- Aske et al 1987.** Proceedings of the 13th Annual Meeting of The Berkeley Linguistics Society. Berkeley, California: Berkeley Linguistics Society.
- Bachmann, Talis, Jaan Huik 1989.** Imetabane taju. Tallinn: Valgus.
- Berlin, Brent, Paul Kay 1969.** Basic color terms: Their universality and evolution. Berkeley: University of California Press.
- Brugman, Claudia M. [1981] 1983.** Story of 'over'. Trier: L. A. U. T.
- Bybee, Joan, Hopper, Paul 2001.** Introduction to frequency and the emergence of linguistic structure. — *Typological studies in language* 45, pp. 1–26.
- Bybee, Joan, Revere Perkins and William Pagliuca 1994.** The Evolution of Grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world. Chicago: The University of Chicago Press.
- Casad, Eugene H. 1997.** Lots of ways to GIVE in Cora. — *The Linguistics of Giving*, ed. by J. Newman. *Typological Studies in Language*, 36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 135–174.
- Chafe, Wallace 2002.** Putting grammaticalization in its place. — *New Reflections on Grammaticalization*. *Typological Studies in Language* 49, ed. by I. Wischer and G. Diewald. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 395–412.
- CHILDES.** <http://childes.psy.cmu.edu/data/other/>
- Craig, C. G. 1991.** Ways to go in Rama: a case study in polygrammaticalization. — *Approaches to Grammaticalization*. Vol. II Focus on Types of Grammatical Markers, ed. by E. C. Traugott and B. Heine. *Typological Studies in Language* 19:2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 455–492.
- Croft, William 1998.** The Structure of Events and the Structure of Language. In *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, ed. by M. Tomasello. New Jersey, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 67–92.
- EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG H = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKI korpus = Eesti Keele Instituudi korpus.** <http://www.eki.ee/korpus/>
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Köited I–VI, 1988–2001.** Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut/Eesti keele Instituut/Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSSi käsikiri.** Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 1997.** Rätsepa lausemallidest. — *Pühendusteos Huno Rätsepale*. Toim. M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu, lk 16–19.
- Erelt, Mati 2001.** Some notes on the grammaticalization of verb *pidama* in Estonian. — *Estonian: Typological Studies V*, ed. by M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu, lk 7–25.

- Fillmore, Charles J. 1985.** Frames and the Semantics of Understanding. — Quaderni di semantica VI — 2.
- Fillmore, Charles J. 1997.** Lectures on Deixis. CSLI Lecture Notes Number 65. California: CSLI Publications.
- Givón, Talmy 1991.** Serial Verbs and the Mental Reality of 'Event': Grammatical vs. Cognitive Packaging. — Approaches to Grammaticalization. Vol. I Focus on Theoretical and Methodological Issues, ed. by E. C. Traugott and B. Heine. Typological Studies in Language 19:1. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81–127.
- Goldberg, Adele E. 1992.** The inherent semantics of argument structure: The case of the English ditransitive construction. — Cognitive Linguistics, 3 (1), pp. 37-74.
- Goldberg, Adele E. 1995.** Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 1998.** Patterns of experience and patterns of language. In The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure, ed. by M. Tomasello. New Jersey, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 203–220.
- Haak, Anu 1994.** Kui miski saab untsu minna, siis ta ka läheb (Murphy seadus). Ettekanne Soome keeleteaduse päevadel Oulus 6.5.1994.
- Habicht, Külli 2001a.** Vanhan kirjaviron modaalirakenteista. — Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica I. Redegit Tõnu Seilenthal. Curaverunt: Anu Nurk, Triinu Palo. Tartu, lk 268–276.
- Habicht, Külli 2001b.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripäradest selle taustal. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, Külli 2001.** On the genesis and loss of the adposition *rinnas* 'abreast, beside' in Literary Estonian. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Trigel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 71-89.
- Heine et al. 1991 = Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Friederike Hünemeyer 1991.** Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd 1993.** Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd 1997a.** Possession. Cognitive sources, forces, and grammaticalization. Cambridge Studies in Linguistics 83. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd 1997b.** Cognitive Foundations of Grammar. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd 2002.** On the role of context in grammaticalization. — New Reflections on Grammaticalization. Typological Studies in Language, 49, ed. by I. Wischer and G. Diewald. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 83-101.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva 2002.** World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennoste et al 2000 = Hennoste, Tiit, Liina Lindström, Andriela Rääbis, Piret Toomet, Riina Vellerind 2000.** Eesti suulise kõne korpus ja mõnede allkeelte võrdluse katse. — Arvutuslingvistikalt inimesele. Toim. T. Hennoste. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Tartu, lk 245–283.

- Hennoste, Tiit, Kadri Muischnek 2000.** Eesti kirjakeele korpuse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted ning kahe allkeele võrdluse katse. — Arvutuslingvistikalt inimesele. Toim. T. Hennoste. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Tartu, lk 183–218.
- Hudson, Richard 1997.** Inherent variability and linguistic theory. — *Cognitive Linguistics* 8-1, pp. 73–108.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide 1999.** What causes and constrains polysemous structures? Presentation at the 6th International Cognitive Linguistics Conference, 10–16 July, Stockholm.
- Itkonen, Esa 1997.** Maaailman kielten erilaisuus ja samuus. *Gaudeamus*.
- Johnson, Mark 1987.** *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002.** Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kangasniemi, Heikki 1987.** Miten Alma-täti voi? — *Virittäjä* nr 2, lk 138–163.
- Kangasniemi, Heikki 1992.** *Modal Expressions in Finnish.* *Studia Fennica Linguistica.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Vaasa.
- Karelson, Rudolf 1959.** Soome-ugri keelte lausestruktuurist seoses konjunktsioonidega. *Emakeele Seltsi Aaastaraamat IV.* ENSV Teaduste Akadeemia, Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, lk 195–213.
- Kasik, Reet 1999.** Ajab segadusse: eesti ja soome keele leksikaalsetest erinevustest. — *Lähivertailuja* 10. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere, lk 29–38.
- Kasik, Reet 2001.** Analytic causatives in Estonian. — *Estonian: Typological Studies V*, ed. by M. Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu, lk 77–122.
- Kay, Paul 1998.** An Informal Sketch of a Formal Architecture for Construction Grammar. <http://citeseer.nj.nec.com/paul98informal.html>
- Keevallik, Leelo 2002.** Grammatika suhtluses. — *Teoreetiline keeleteadus Eestis.* Toim. R. Pajusalu, I. Trigel, T. Hennoste ja H. Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu, lk 89–104.
- Klaas, Birute 1996.** Similarities in Case Marking of Syntactic Relations in Estonian and Lithuanian. — *Estonian: Typological Studies I*, ed. by M. Ereht. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4. Tartu, lk 37–67.
- Kokkonen, Paula 2001.** A comparison of Komi serial verbs with those in Udmurt and Volgaic. — *Congressus Nonus Internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000.* Tartu, pars V: *Dissertationes sectionum Linguistica II.* Redegit T. Seilenthal. Tartu, lk 113–120.
- Lakoff, George 1987.** *Women, fire, and dangerous things.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George 1990.** The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? — *Cognitive Linguistics* 1–1, pp. 39–74.
- Lakoff, George, 1993.** *The contemporary theory of metaphor.* — *Metaphor and Thought.* Ed. by A. Ortony. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1980.** *Metaphors we live by.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1999.** *Philosophy in the Flesh.* New York: Basic Books.

- Langacker, Ronald W. 1986.** An Introduction to Cognitive Grammar. — Cognitive Science 10, pp. 1-40.
- Langacker, Ronald W. 1987.** Foundations of Cognitive grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1988.** A View of Linguistic Semantics. — Topics in Cognitive Linguistics. Current Issues in Linguistic Theory 50, ed. by B. Rudzka-Ostyn. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 49–90.
- Langacker, Ronald W. 1990.** Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. — Cognitive Linguistics Research 1. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 1991.** Foundations of Cognitive Grammar vol. II. Descriptive Application. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lee, Jeong-Hwa 1999:** Family resemblance in the Korean Motion Verbs *kkulta* and *tangkita*. Presentation at the 6th International Cognitive Linguistics Conference, 10–16 July, Stockholm.
- Leino, Pentti 1993.** Polysemia — kielen moniselitteisyys. — Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lindström jt 2001 = Lindström, Liina, Varje Lonn, Mari Mets, Karl Pajusalu, Pire Teras, Ann Veismann, Eva Velsker, Jüri Viikberg 2000.** Eesti murrete korpus ja kolme murde sagedasema sõnavara võrdlus. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, lk 186–211.
- Lindström, Liina, Ilona Tragel 2000.** Uurida suulist kõnet? — Noored teaduses. Toim. E. Ergma ja J. Engelbrecht. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, lk 44–51.
- Lindström, Liina, Piret Toomet 2000.** Eesti suuliste narratiivide keelelisi erijooni. — Eesti keele allkeeled. Toim. T. Hennoste. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu, lk 174–203.
- L Lyons, John 1977.** Semantics. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matlock, Teenie 1999.** A conceptual analysis of the polysemous verb 'make': The emergence and interaction of meaning structures. Presentation at the 6th International Cognitive Linguistics Conference, 10–16 July, Stockholm.
- Metslang, Helle 1993a.** Verbitarind ajatähendust väljendamas. — Virittäjä 2, lk 203–221.
- Metslang, Helle 1993b.** Kas eesti keeles on olemas progressiiv? — Keel ja Kirjandus 6, 7 ja 8, lk 326–334, 410–416 ja 468–476.
- Metslang, Helle 1994a.** Eesti ja soome — futuurumita keeled? — Keel ja Kirjandus 9, 10, lk 534–537, 603–616.
- Metslang, Helle 1994b.** Temporal relations in the predicate and the grammatical system of Estonian and Finnish. Dissertation. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.
- Metslang, Helle 1996.** The Developments of the Futures in the Finno-Ugric Languages. — Estonian: Typological Studies I, ed. by M. Ereli. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4, lk 123–144.
- Metslang, Helle 1997.** Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. — Keel ja Kirjandus nr 4, lk 226–231.
- Metslang, Helle 2000.** Reflections on the Development of a Particle in Estonian. — Estonian: Typological Studies IV, ed. by M. Ereli. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu, lk 59–86.

- Metslang, Helle 2002a.** Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. — Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Toim. R. Pajusalu, I. Trigel, T. Hennoste ja H. Õim. Tartu, lk 164–178.
- Metslang, Helle 2002b.** Iseseisev verb või abiverb? Ettekanne süntaksiseminaril “Komplekslause eesti keeles” Tartu Ülikoolis 10. detsembril 2002.
- Newman, John 1996.** Give : A Cognitive Linguistic Study. — Cognitive Linguistics research 7. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Newman, John (ed.) 1997.** The Linguistics of Giving. — Typological Studies in Language, 36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Norvig, Peter, George Lakoff 1987.** Taking: A Study in Lexical Network Theory. In Aske et al, pp. 195–206.
- Nykysuomen sanakirja IV–VI.** 1963–1964. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo: WSOY.
- Ogden, Charles K. 1933.** BASIC English. A General Introduction with Rules and Grammar. Psyche Miniatures. General Series No. 29. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. Broadway House, Carter Lane E. C.
- Ojutkangas, Krista 1998.** Asyndeettisistä verbi-ilmaisista suomalais-ugrilaisissa kielissä. — Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Toim. A. Pajunen. Helsinki, s. 110–143.
- Pai, Kristina 2001.** Essiivne ja translatiivne predikatiivadverbiaal. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereleti 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, lk 232–249.
- Pajusalu, Renate 1994.** Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles. — Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5. 1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Toim. H. Sulkala ja H. Laanekask. Oulu, lk 83–97.
- Pajusalu, Renate 1999.** Deiktikud eesti keeles. — Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 8. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Pajusalu, Renate 2001a.** The polysemy of *seisma* ‘to stand’: multiple motivations for multiple meanings. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Trigel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 170–191.
- Pajusalu, Renate 2001b.** Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga *seisma*. — Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereleti 60. sünnipäevaks. Koost. ja toim. R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, lk 250–274.
- Pajusalu, Renate 2002.** Peaaegu kõik kõigest ehk kvantorid ja argivestlus. Ettekanne ETF-i sõnavaragrandid päeval Tartus, 6. detsembril 2002.
- Pihlak, Ants 1985.** Eesti ühendverbid ja perifrastilised verbid aspektitähenduse väljendajana. — Ars Grammatica. Toim. M. Erelet ja H. Rajandi. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, Valgus, lk 62–93.
- Pulkkinen, Paavo 1966.** Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä. — SKS:n toimituksia 281, Helsinki.
- Raukko, Jarno 1994.** Polysemia: Merkitysten verkosto — merkityksen verkko. — Kieli 8. Näkökulmia polysemiaan. Toim. P. Leino, T. Onikki. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, lk 36–69.
- Raukko, Jarno 1997.** The Status of Polysemy in Linguistics: From Discrete Meanings to Default Flexibility. — Yearbook of the Linguistic Association of Finland, ed. by T. Haukioja, M.-L. Helasvuo, M. Miestamo. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys, pp. 145–170.

- Raukko, Jarno, J.-O. Östman 1994.** Pragmaattinen näkökulma Itämeren kieli-alueeseen. University of Helsinki. Department of General Linguistics. Publications NO. 25, Helsinki.
- Reddy, M. J. 1993.** The Conduit Metaphor: A case of frame conflict in our language about language. — *Metaphor and Thought*. Ed. by A. Ortony. Chicago: The University of Chicago Press, pp. 164–201.
- Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.) 1988.** Topics in Cognitive Linguistics. Current Issues in Linguistic Theory 50. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Rudzka-Ostyn, Brygida 1988.** Semantics extensions into the domain of verbal communication. In Rudzka-Ostyn 1988, pp. 507–554.
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti keele lihtlausete tüübid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr 12. Tallinn: Valgus.
- Rätsep, Huno 1983.** Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. — *Keel ja Kirjandus* nr 10, lk 539–548.
- Sandra, Dominiek, Sally Rice 1995.** Network analysis of prepositional meaning: Mirroring whose mind — the linguist's or language user's? — *Cognitive Linguistics* 1, pp. 89–130.
- Sang, Joel 1993.** Uhkaako suomen kieli viroa? *Kieliposti* nr 3, lk 16–19.
- Saukkonen, Pauli 1966.** Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II. Helsinki: Suomalaisugrilaisen Seuran toimituksia 140.
- Saukkonen, Pauli, Marjatta Haipus, Antero Niemikorpi, Helena Sulkala (toim.) 1979.** Suomen kielen taajuussanasto. WSOY, Helsinki 1979.
- Sildvee, Kadri 2000.** Tähenämuutused grammatikaliseerumisprotsessis. — *Keel ja Kirjandus* nr 12, lk 841–853.
- Sutrop, Urmas 1995.** Eesti keele põhivärvinimed. — *Keel ja Kirjandus* 12, lk 797–808.
- Sutrop, Urmas 1998.** Basic temperature terms and subjective temperature scale. — *Lexicology* 4 (1), pp. 61–104.
- Sutrop, Urmas 2000.** Basic Terms and Basic Vocabulary. — *Estonian: Typological Studies IV*, ed. by M. Erelt. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu, lk 118–145.
- Sutrop, Urmas 2001.** List Task and a Cognitive Salience Index. — *Field Methods* 13-3, pp. 263–276.
- Sutrop, Urmas 2002.** Loetelukatse ja kognitiivse esiletuleku indeks. — Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu, lk 240–254.
- Sweetser, Eve E. 1988.** Grammaticalization and Semantic Bleaching. — Proceedings of the 14th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. General session and parasession on grammaticalization. BLS, pp. 389–405.
- Sweetser, Eve E. 1990.** From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantics structure. *Cambridge studies in linguistics* 54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, Leonard 2000.** *Toward a Cognitive Semantics, Vol. II: Typology and process in concept structuring*. Cambridge: The MIT Press.
- Tartu Ülikooli kirjakeele korpus.** <http://www.cl.ut.ee/ee/corpus/>
- Tartu Ülikooli suulise kõne korpus.** <http://sys130.psych.ut.ee/~linds/>
- Tauli, Valter 1980.** Eesti keele grammatika II. Lauseõpetus. Finsk-ugriska institutionen Uppsala, Almqvist & Wiksell.

- Tirkkonen, Mari-Epp 2001.** Deictic projection in Estonian. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 192–215.
- Toomet, Piret 2000.** Mõnest kaudsuse väljendamise võimalusest tänapäeva eesti keeles. — Keel ja Kirjandus nr 4, lk 251–259.
- Tragel, Iiona 1996.** *võima*-verbi tähendusrühmad eesti keeles. Eesti keele seminaritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel, Iiona 1997.** Kas ma võin saada ... ? *Saanko voida ... ?. *saama/saada* ja *võima/voida* eesti ja soome keeles. Bakalaureusetöö soome keele erialal. Käsikiri Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis.
- Tragel, Iiona 1999.** Verbi *andma* kognitiivlingvistiline analüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Tragel Iiona 2000a.** Usage of the Verb *andma* 'to give' in the Domain of Verbal Communication. — Estonian: Typological Studies IV, ed. by M. Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu, lk 146–172.
- Tragel, Iiona 2000b.** Particles from verbs in spoken Estonian. Poster NorFa suvekoolis Tartus, 12.–18. juunil 2000.
- Tragel, Iiona 2001a.** Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. Tähendused ja vastavused kognitiivse grammatika vaatenurgast. — Keel ja Kirjandus, lk 99–110.
- Tragel, Iiona 2001b.** On Estonian Core Verbs. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 145–169.
- Tragel, Iiona 2002.** Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. — Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toimetajad R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu, lk 272–286.
- Tragel, Iiona, Margit Mikkilä 1994.** Suomen ja viron SAADA- ja VOIDA-verbien vertailua kognitiivisesta näkökulmasta. — Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40. Toim. H. Sulkala ja H. Laanekask. Oulu, lk 114–123.
- Tragel, ilmumas = Tragel, Iona.** Seriaalkonstruksioonist eesti keeles. Ilmumas ajakirjas Keel ja Kirjandus.
- Traugott, Elisabeth Closs and Bernd Heine (ed.) 1991.** Approaches to Grammaticalization. Vol. II Focus on Types of Grammatical Markers. Typological Studies in Language 19:2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989.** On the Rice of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. — Language 65:1, pp. 31–55.
- Uuspõld, Ellen 1989.** Modaalasusest ja modaalset predikaadist eesti keeles. — Keel ja Kirjandus nr 8, lk 468–477.
- Vainik, Ene 1992.** Genereerib inimene, mitte grammatika. — Keel ja Kirjandus nr 3, lk 156–160 ja nr 4, lk 216–223.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Vainik, Ene 2001.** Eestlaste emotsioonisõnavara. Magistritöö. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Weismann, Ann 2000.** Aega väljendavad ruumimetafoorid. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

- Veismann, Ann 2001.** On the conceptualization of time in Estonian. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 22–47.
- Veismann, Ann, Ilona Tragel, Renate Pajusalu 2002.** Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. — Tähendusepüüdja. Catcher of the Meaning. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks. Toim. R. Pajusalu ja T. Hennoste. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Tartu, lk 312–328.
- Vider, Kadri 1995.** 2–3-aastaste eesti laste sõnavara. Bakalaureusetöö. Käsikiri eesti keele õppetoolis.
- Wierzbicka, Anna 2000.** Universal semantic primitives as a key to lexical semantics (The case of emotions). Presentation at the conference Das Wort: Strukturen und Konzepte. Philipps-Universität Marburg 14.2.2000.
- Wierzbicka, Anna 2002.** Right and wrong: from philosophy to everyday discourse. — Discourse Studies vol. 4 (2), pp. 225–252.
- Vija, Maigi 2000.** Ühe eesti lapse keeleline areng vanuses 1;5–2;0. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vija, Maigi.** Tuumverbide omandamine lapsekeele andmete põhjal. Käsikiri.
- Õim, Haldur 1965.** *tulema, saama ja pidama* tähenduste struktuuriline analüüs. Keel ja struktuur. Töid struktuurilise ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu Riiklik Ülikool (Eesti keele kateeder). Tartu, lk 27–45.
- Õim, Haldur 1990.** Kognitiivse lähenemise võimalusi keeleteaduses. — Akadeemia nr 9, lk 1818–1838.
- Õim, Haldur 2001.** Is there a folk theory of Self. The case of Estonian *ise* and *enese-enda*. — Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Toim. I. Tragel. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu, lk 7–21.

LÜHENDID

ABL	ablatiiv
ADE, Ad	adessiiv
ADJ	adjektiiv
ADV	adverb
ALL	allatiiv
ASP	aspekt
COM	komitatiiv
COMP	komparatiiv
COND	konditsionaal
ELA	elatiiv
GEN	genitiiv
ILL	illatiiv
IMF	imperfekt
IMP	imperatiiv
IMS	impersonaal
INE	inessiiv
INF, inf	infinitiiv
INFINIT	infiniitne
KAUS	kausaalne
k	keel
KV	kõneviis
LOC	lokatiiv
N	nimisõna
NEG	eitav
NOM	nominatiiv
MOD	modaalsus
O	objekt
PRTL	partikkel
PL	mitmus
POSS	possessiivne tähendus
PPT	mineviku partitsiip
PRES	olevik
PRT	partitiiv
PST	minevik
S	subjekt
SG	ainsus
SUP	supiin
TEMP	ajakategooria
TER	terminatiiv
TM	tegumood
TRA	translatiiv
V	verb
VV	vt. 3.1, lk. 25
1,2,3	isik

ESTONIAN CORE VERBS

SUMMARY

Core verbs (*tuumverbid*) are frequently occurring verbs that perform various grammatical functions and/or express very general concepts.

The list of Estonian core verbs currently includes 18 verbs, given below in order of frequency: *olema* 'be'¹, *saama* 'get', *tulema* 'come', *pidama* 'keep', *tegema* 'do, make', *minema* 'go', *võima* 'may', *jääma* 'remain', *võtma* 'take', *hakkama* 'begin', *andma* 'give', *tahtma* 'want', *panema* 'put', *käima* 'walk', *tooma* 'bring', *viima* 'take (to a place)', *laskma* 'let', *ajama* 'drive'.

Several criteria were established for the inclusion of verbs in the list, partly based on existing minimum word lists (Ogden 1933, Wierzbicka 2002). The criteria include both semantic (development of grammatical functions, generality and schematicity of meaning, occurrence in constructions, polysemy) and formal (frequency of occurrence, origins in the native lexicon, early acquisition) criteria, and the universality criterion.

The criteria for defining the number of core verbs were tested in an experiment, which generally proved the validity of the criteria.

The second experiment — the 'listing' experiment — yielded an interesting result with regard to one of the verbs: the 801 different verbs listed by 77 respondents did not include the verb *võima*.

The early acquisition criterion was tested on the basis of the CHILDES database and the data collected for an MA thesis (M. Vija, in preparation). The data show that most core verbs do appear in the speech of Estonian children younger than 2.5 years, except the verbs *võima*, *jääma*, *laskma* and *ajama*. This may be explained by the high degree of semantic schematicity of these verbs, which are used primarily in grammatical functions. The verb *saama* is used mostly in the negative form *ei saa*; the verb *tulema* is acquired first in its simple past form *tuli*.

For analysing the grammatical functions of core verbs, the verbs have been studied in various verb combinations. Some of the verbs, particularly *olema*, *saama*, *tulema* ja *pidama*, display a wide range of grammatical meanings, while others, such as *tegema*, *viima* and *tooma*, have very few grammatical usages.

The universality criterion has been tested on the basis of the World Lexicon of Grammaticalization (Heine and Kuteva 2002). The verbs *käima*, *viima*, *tooma* and *ajama* seemed to have no exact counterparts among the source concepts listed in the lexicon. For the source concept PUT, the lexicon records no paths leading to the target concepts CAUSATIVE and INCEPTIVE, both of

---

¹ As such verbs are typically highly polysemous, the translations provided here represent only the 'primary' (lexical) meanings of the verbs.

which are expressed by Estonian *panema*. Any far-reaching conclusions, however, should be avoided, as the approach taken in the thesis is synchronic rather than diachronic and the lexicon does not claim to have described all possible paths of grammaticalisation in world languages.

A detailed analysis has been provided of the usages of the verb *andma* 'give' in the domain of verbal communication. While similarities in the event structures, participants and their qualities play an important role in motivating meaning extensions from one domain to another, some fairly systematic differences may occur between the two domains. For example, *andma* in its central meaning denotes a process in case of which a THING is passed from the GIVER to the RECEIVER, with the implication that by the end of the process the RECEIVER possesses the THING, which the GIVER no longer has (as in *Annan lapsele õuna*. 'I give an apple to the child.'). In the domain of verbal communication, however, *andma* does not usually imply change of possession: as a result of the process of giving, the THING is possessed (in more abstract terms) by the GIVER and the RECEIVER alike, as in *infot andma* 'to provide information', *nõu andma* 'to give advice'. etc..

A contrastive perspective is introduced in the analysis of the verbs *saama* 'be able to' and *võima* 'be allowed to', which have been compared with their counterparts in Finnish, *saada* and *voida*. Although modal meanings of verbs generally follow universal schemes of development, significant differences may appear between cognates even in closely related languages. In course of the analysis, 'risk groups' of usages were established in case of which the same meaning is expressed by 'opposite' verbs, as in *Kas sa käia saad?* and *Voitko kävellä?* 'Can you walk?'. Differences were found also in other usages: e.g., Finnish *saada* is used to express obligation, as in *Sain siivota kaiken yksin* 'I had to clean (the place) up all on my own', which is a usage not shared by Estonian *saama* (the Estonian counterpart for *saada* in this meaning is the verb *pidama*: *Ma pidin kõik üksi ära koristama*).

Several Estonian core verbs — *minema* 'go', *tulema* 'come', *käima* 'walk' and *võtma* 'take' — occur in the initial position in serial constructions: combinations of two or three finite verbs. The most frequently occurring verb in such constructions is *minema*, whose functions include: indicating the direction of the activity denoted by the other component; indicating the beginning of the activity; emphasising the intentionality of the activity. The first verb in a serial construction is in most cases unstressed and, possibly, contracted; its main function is to add a certain aspectual meaning to the activity denoted by the main verb (in the second or third position), which determines the syntactic choices in the sentence, as in *läm=vaatame sauna* 'go-PRES:1PL (contracted) see-PRES:1PL sauna-PRT' 'Let's go and see the sauna'.

This points to a reduction in the syntactic independence of the first component verb. Other factors, such as the frequent co-existence of the verbs due to the relatedness and frequency of the activities they describe, are also conducive to the process of grammaticalisation.

ELULOOKIRJELDUS

Ilona Tragel

Kodakondsus: Eesti

Sündinud 24. novembril 1968

Abielus, kaks last

Aadress: Tartu Ülikool, Eesti keele õppetool

Ülikooli 18, Tartu 51014

Telefon. (07) 375 224

e-post: ilona.tragel@ut.ee

Haridus

1987 Tartu 10. Keskkool

1997 *baccalaureus artium* (soome keel ja kirjandus, Tartu Ülikool)

1999 *magister artium* (üldkeeleteadus, Tartu Ülikool)

Teenistuskäik

1988–1994 Tartu Keeltekooli soome keele õpetaja

1997–1999 magistriõpe Tartu Ülikoolis

1999–2003 doktoriõpe Tartu Ülikoolis, kognitiivse lingvistika seminari läbiviimine

CURRICULUM VITAE

Ilona Tragel

Citizenship: Estonian

Date of birth: November 24, 1968

Married, two children

Address: University of Tartu, Chair of Estonian Language

Ülikooli 18, Tartu 51014

Telephone: +372 7 375 224

e-mail: ilona.tragel@ut.ee

Education

- 1987 graduated from Secondary School No 10 in Tartu
- 1997 BA, University of Tartu (Finnish Language and Literature)
- 1999 MA, University of Tartu (General Linguistics)

Professional experience

- 1988–1994 teacher of Finnish, Tartu School of Languages
- 1997–1999 MA studies, University of Tartu
- 1999–2003 PhD studies, University of Tartu, organizing seminar in cognitive linguistics

**DISSERTATIONES LINGUISTICAE
UNIVERSITATIS TARTUENSIS**

1. **Anna Verschik.** Estonian yiddish and its contacts with coterritorial languages. Tartu, 2000, 196 p.
2. **Silvi Tenjes.** Nonverbal means as regulators in communication: socio-cultural perspectives. Tartu, 2001, 214 p.